

MAGYAR POLITIKA
A
MOHÁCSI VÉSZ UTÁN

IRTA
BÁRDOSY LÁSZLÓ

BUDAPEST, 1943
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

ÉDESANYÁMNAK

ELŐSZÓ

Minden, ami történik, következményeiben találja meg értelmét és jelentőségét.

Az apró történetek elsikkadnak az idők távlatában. Egyformaságuk szürke háttéréből annál jobban emelkedik ki mindaz, aminek értelmét és jelentőségét századok próbája igazolta.

Mentől távolabbról nézzük, mentől szélesebben kiterülő felületet fog össze a szem, annál világosabban bontakozik ki a nemzeti élet döntő jelentőségű eseményeinek összefüggése.

A kép elemeit nem a krónikás keze rakja össze tetszős rendbe, belső értékük és jelentőségük szerint sorakoznak vonalakká, a vonalak formákká s bennük úgy tárul elénk a mult, mint magasból nézett táj.

Ez a dolgozat a mohácsi vésztől Fráter György haláláig terjedő negyedszázad politikai történetéről akar számot adni, arról a huszonöt évről, amely a magyar történelemnek talán legtragikusabb és tanulságokban leggazdagabb korszaka. Nem egyedül Magyarország, egész Európa — az egész akkor ismert világ — életében örvénylő válságok ideje.

Nyilván ebben van a magyarázata annak, hogy az újabbkori magyar történetírás annyit foglalkozott ezzel a korrallal.

Jászay Pál munkájától elkezdve — amely, sajnos, csak egészen rövid szakaszt ölel fel — Horváth Mihály, gróf

ELŐSZÓ

Mikó Imre, Szalay László, Károlyi Árpád és mások tanulmányain át, a nagyobb lélekzetű összefoglaló művek mellett, a mohácsi vést követő idők eseményeiről és szereplő hőseiről kitűnő ismertetések egész sora áll rendelkezésünkre.

De ezek a tanulmányok inkább egy-egy részletre vetik a súlyt és kevés kivétellel — nyilván szándékosan — a külső tényezők hatását nem mindig követik nyomon.

Pedig az európai események alakulása — mint a gyengeség idején mindig — ebben a korszakban különös erővel szólt bele a nemzet életébe. A Valladolidtól Bagdadig vagy Tebrizig, a Tunisztól Geldernig cikázó villámok hatása átvonaglott a magyarság testén.

Résztvettünk Európa életében s mentől távolabbi összefüggéseket fedez fel a szem, annál világosabbnak tűnik az események értelme.

Ezt szeretné szolgáltatni ez a dolgozat a huszonöt év politikájának összefüggő képében.

Új adatokra, ilyenek érdekében folytatott levéltári tanulmányokra nem támaszkodik a dolgozat. Abból az anyagból épült, amit már feltárt a magyar és a külföldi történettudomány kutató munkája.

Írója bőven merített Gévy Antal pótolhatatlan értékű okmánytárából és alkalma volt betekinteni Török Pál egyelőre, sajnos, még nem publikált jeles aktagyűjteményébe Ferdinánd Konstantinápolyba küldött követségeiről, amiért ezúton újból köszönetet mond.

BEVEZETÉS

KÉT VILAG KÖZÖTT

I.

Mint a kialvó tűz, amikor utolsót lobban, úgy lángolt fel még egyszer V. Károly császár lelkében az egységes keresztény világbirodalom dantei álma.

A hívő, kötelességtudó és szorgalmas császár egész élete nem volt más, mint szívós küzdelem ennek a gondolatnak a megvalósításáért. Eleve kudarcra ítélt, reménytelen erőfeszítés!

Bryce² szerint a római szent birodalom — amely a keresztény közösségnek valamelyes államjogi formát adott — III. Friggyessel (1440) végleg megszűnt élő valóság lenni. Azóta határozottan a császár német mivoltán van a hangsúly, hogy hamarosan ez is elhomályosodjék s a császárságból majd ne maradjon más, mint a Habsburgok családi uralmának legfőbb díszje és méltósága.

A császári hatalom jelentőségének megváltozásában kifejezésre jutott az az átalakulás, amely egyidejűleg magában a keresztény közösségben is végbement. Az egyetemes kereszténység keretei feloldódtak s egy-egy erős, öntudatos fejedelmi hatalom magja körül megindult az egymásra féltékeny, egymással versengő nemzeti államok kialakulása.

V. Károly mégis megpróbálta a lehetetlent. Talán az a roppant hatalom, amit a sors és a szerencse a kezébe adott, ébresztette fel benne — nem is azt a vágyat, mint

KÉT VILÁG KÖZÖTT

inkább annak a kötelességnek az érzését, hogy a keresztény népek életét egy nagyobb egységbe kell összefogni. Ezért utazott, tárgyalt, írt, verekedett fáradhatatlanul, amíg maga is be nem látta, hogy lehetetlent akart.

Az a nyugati keresztény világ, amelynek szertehulló elemeiből irtózatosszerű erőfeszítéssel egy politikai szervezetben és vallásában egységes keresztény világbirodalmat szeretett volna teremteni, sohasem volt zülaltabb, szétesettebb, kaotikusabb, mint éppen az ő korában.

De ugyanakkor úgy látszott, mintha sohasem lett volna nagyobb szükség a nyugati keresztény világ egységes szervezetére.

Ugyanaz az Izlam, amely a VII. században, mint tetőtűz futott végig Afrika északi peremén és átcsapva az ibériai félszigetre, ott kapta szembe a középkori álomba merült keresztény világot, most délkelet felől támadt rá. A keresztény világ délkeleti tartóoszlopai egyenként omlottak össze. Egy-egy ilyen zuhanásra egész Európán átremegett a félelem, de ahhoz nem volt elég erős, hogy a veszedelem tudatát cselekvésre váltsa.

A XVI. század első negyedének végén a magyar bástya sem állott többé. Szabad volt az út nyugat felé s az Izlam ott állt szemtől-szembe azzal a másik világbirodalommal, amely valójában csak V. Károly hitében, akaratában és elképzelésében élt.

Két világbirodalom vágya lendült egymás felé — de már nem csapott össze. Egyik sem volt elég erős, hogy a másikkal amúgy istenigazában öltre menjen s összemérje az erejét.

Két fáradt gondolat nézett egymással farkasszemet, kerülgette egymást. Néha egymás felé vágott, de egyik sem merte, de nem is tudta vállalni a döntés kockázatát.

Az egyik oldalon Károly birodalma: földrajzilag össze nem függő, különbözőkép kormányzott, különletű orszá-

A „BURGUNDI HÁZ” VILÁGURALMA

gok és tartományok roppant konglomerátuma. Ahány nép, annyiféle egymással sokszor ellentétes érdek.

Ez volt az az alap, amelyen Károly a burgundi ház világuralmát fel akarta építeni. De az alap maga sem állt szilárdan.

A század huszas éveitől kezdve a hitújítás mozgalma politikai síkon is súlyos bajokat és nehézségeket okozott a császárnak a birodalom német részeiben.

A protestantizmus védelmének jogcímén, de a katolikus bajor herceg közreműködésével alakult schmalkaldeni, helyesebben saalfeldi szövetség a birodalom határain belül fordult szembe azzal a gondolattal, ami a császár előtt lebegett.

De a császári hegemonia igazi ellensége Párizsban székel.

Ferenc — akiben az egyéni becsvágyon és hiúságon túl már a francia nemzeti érzés bontogatta szárnyát — sehogyan sem akarta eltűnni, hogy ne ő legyen a legfőbb úr Európában.

Ezért a folyton megújuló harcok Milánó és Nápoly birtokáért, amit ha sikerült volna elragadni a császártól, egész birodalmának hatalmi állása rendült volna meg.

Még a pápák is a maguk világi hatalmát féltették s hol ebben, hol abban a szövetségben álltak össze a császár ellenségeivel.

Valóságos csoda, hogy mégis majdnem mindig Károly maradt felül. Melléje szegődött a csalóka szerencse s talán ez táplálta azt a hitét, hogy tervei végül mégis sikerülni fognak.

Pedig nem volt hiány más bajokban sem. A birodalom kasszájában sohasem volt elég pénz. A nehezen toborzott hadseregeket nem a győzelem vágya, nem is a rendetlenül fizetett zsold, inkább a rablás lehetősége tartotta össze addig, amíg a legkisebb ürügy nem kínálkozott arra, hogy

dolgavégezetlen szétszéledjenek. A „Sacco di Roma“-nál a nekivadult zsoldosok megmutatták, mire képesek a fosztogatásban és rablásban s még saját tisztjeiket is felkoncolják, ha útjukba próbálnak állni.

Szellemekben is olyan volt a nyugati keresztény világ képe, mint a viharkorbácsolta tó. Ezer színt játszott. pokoli mélységek vak feketeségétől a hullámok taraján felcsillanó hófehérig.

A megbomlott hullámok felett úgy világított Erasmus hüvös bölcsesége, mint sápadt hold Walpurgis éjjelén.

Nem volt még korszak, amelyben annyi fékevesztett hatalomvágy és kapzsiság, kíméletlen önzés, szemérmetlen árulás és hűtlenség kavardott volna össze a megújulás és megtisztulás ujjongó vágyával. De ez a vágy a vélt vagy igazi bűnök üldözésének vak fanatizmusában maga is elment a kegyetlenségig.

Új világ volt alakulóban. A régi rend megrepedt falain, megingott pillérein átzengett a jövő. Új gondolatok, új eszmék szele, új vallás, új erkölcs borzongott át a keresztény emberiségen. Viharuk mélyre szántott. Megmozgatta, életre rázta az addig várak és katedrálisok árnyékában, völgyek mélyén szinte öntudatlanul vegetáló néprétegeket.

A falukat és városokat a biblia félreértett szavaitól kótyagos „apostolok“ járták s nyomukban hol itt, hol ott véres parasztlázadások és kézművesforradalmak lángja csapott fel, amit még véresebb kegyetlenséggel fojtottak el a fejedelmek.

Ugyanekkor kalandorok százai rajzottak ki azon a kapun, amelyet Columbus és Amerigo Vespucci az addigi szűk világ zárt falán vágott.

A tengerentúli új világból kegyetlenségben megacélozva és arannyal megrakodva tértek vissza a conquistadorok; arannyal, amely bő áradásában nem jólétet, de nyomorúságot és romlást hozott, annak bizonyosságaként, hogy nem

a rablott kincsek, csak a munka eredménye termékenyít és gazdagít.

Hogyan lehetett volna remélni, hogy valaki akármilyen erős és alázatos hittel, akármilyen kemény és elszánt akarrattal rendet teremthet ebben a születés lázában vergődő világban s létrehozhatja azt az egységesen szervezett keresztény közösséget, amelyet a középkor elmerült, csendesebb századaiban sem sikerült senkinek valóra váltani.

Fiatalkorában a császár, aki már akkor is óvatos és meggondolt volt, gyakran — szinte jelszóként — mondotta: „nondum — még nem“. Életének céljára, az egyetemes világbirodalom gondolatára, az élet dörögte rá: „már nem!“

Ilyen volt az a birodalom, amelyet sokféle belső és külső baján túl még az ozmán hatalom is fenyegetett.

A kettő közül kétségkívül ez volt a dinamikusabb. Harcra mindig kész hadserege, teli pénztára, egész állami és társadalmi szerkezete úgy vitte előre, mint hajót a motor. A XV. század végétől a XVI. század közepéig körülbelül háromszorosára növekedett az a terület, amelyre az Ozmánok hatalma kiterjedt. Eleinte rohamosan nőtt, mint a fergeg, utóbb lassúbb lett, elnehezedett, végül egészen megállt ez a növekedés —: nyilván elérte azt a végső határt, amit vérrel, erővel és energiával el tudott látni.

Már a mohácsi csata után — akármilyen nagy és váratlan volt számára ez a győzelem — megelégedett azzal, amit seregei elpusztítottak és magukkal vihettek. Pedig Szulejmánnak tudnia kellett, hogy a csatatéren elvérzett magyar hadseregen kívül más erő nem volt sem az országban, sem a nyugati határokon túl. A szultán egyik bizalmasa (Musztafa basa) később elmondta a velencei követnek, hogy ura nem akarta egész Magyarországot meghódítani, csak a „kulcsokat“ akarta megszerezni.³

Három év múlva, amikor Szulejmán megint felkerekedett, a hadjáratból ismét nem lett más, csak amolyan hadi séta. A török hullám ezúttal Bécs alá ért, de huszonkét napi tessék-lássék ostrom után megfordult és hazatárodott, a nélkül, hogy bármilyen külső erő erre kényszerítette volna. A birodalom elképesztően lassú és gyenge védekezését az mutatja legjobban, hogy Bécs felmentésére összeszedett segélycsapatok csak akkor gyülekeztek, amikor a török haderő már útban volt hazafelé.⁴

De a szultán is csak átvonult Magyarországon. A rövid ostrommal megvett Budát Jánosnak adta. Szulejmán maga magyarázza meg 1529. évi fethnaméjában, miért. Mert „az országot a közte és a muzulmán birodalom között lévő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni“.⁵

1532-ben a porszemnyi Kőszeg előtt akadt el a szultán serege. Olyan okok, amelyek ezzel a hadjáratral kétségkívül nem álltak közvetlen összefüggésben, ezúttal nemcsak hazatérésre, de arra indították Szulejmánt, hogy Ferdinánddal egy ideig békében maradjon.

Csak 1541-ben veszi végre birtokába — akkor is csak hitvány csellel — Budát, hogy a török terjeszkedés ezzel észak felé tulajdonképpen meg is álljon. Minden, ami ezután következik, a birtokállomány kikerekítése és biztosítása csupán. Az ozmán hatalom túllépett delelőjén s a hódítások kora véget ért.

A szultán birodalmában kétségtelenül több volt a lendület, mint a nyugati keresztény császárságban, de hamarabb ki is fulladt. Nagyobb volt a katonai ereje, de állami és társadalmi szervezetsége jóval kisebb. Ez a szervezetség azon az egyszerű elven épült, hogy a Mohamed vallásához tartozók valamennyien egyenlők és a próféta vallását bárki: idegenek s volt ellenségek is akadálytalanul felvehetik; továbbá azon, hogy születéssel szereshető vagy átörö-

kíthető előjogok nincsenek. Minden hivatali állás, rang és méltóság s a föld a meghódított területen, hadi érények egyéni jutalma, a fölséges padisah tetszése és kegyelme szerint. Ez az elv felcsigázott s a végsőkig fokozott minden emberi vállalkozó kedvet, bátorságot és erőt. Minden nemzedéknek újból kellett érdemeket szerezni, de a jutalmul kapott birtokokon már nem volt érdemes előrelátással és kímélettel úgy gazdálkodni, hogy a jövőben is hasznot hajtson.

Ez a rendszer tökéletesen szolgálta a hódítást és terjeszkedést, de éppen olyan végzetesen és kikerülhetetlenül kimerítette a közösség életerejét. Ugyanaz a folyamat játszódott itt le, mintha valamely organizmusban csak a növekedésre rendelt sejteknek jut szerep, számban és erőben azoknak a rovására, amelyek a többi életfunkciót szolgálják.

Végül — és ez számunkra a legfontosabb — az ozmán birodalom mindvégig tudatosan ázsiai hatalom maradt. A török, ha nem is vetette meg, de nem becsülte sokra, amit Európában szerezni lehetett. A meghódított európai területeket nem tudta, de nem is akarta magáévá hasonítani, csak birtokba vette és kihasználta őket. S minthogy európai földön sehol sem vert igazán gyökeret, büntetlenül nem is távolodhatott el túlmesszire erejének tulajdonképeni forrásától.

A nyugat felé irányuló török hódítás korlátainak itt a másik oka. Ha valamely hadjárat túlmesszire vezetett a török erők bázisától, a felvonuló sereg kimerült, sokszor részben meg is semmisült, mire az ellenség közelébe került.

A szultánok szeme előtt elsősorban mindig az ázsiai és afrikai mohamedán népek meghódítása lebegett; az európai foglalásoknak, hódításoknak nem volt csak mellérendelt jelentőségük. A török az európai keresztényt lebecsülte, szinte azt mondhatni: megvetette. Gyűlölete a siita eretnek ellen irányult, ezt tekintette igazi ellenségnek. A vallásos

fanatizmus — az ozmán hatalom egyik legerősebb hajtóereje — játszott ebben szerepet. Ez okozta, hogy a velencei követek jelentése szerint a török katona szívesebben ment a perzsák ellen háborúba, mint keresztény népek ellen. A XVI. század második felében Perzsia különben is mind több gondot okozott az ozmán uralomnak.

Kétségtelen, hogy a szultánok birodalma még II. Szulejmán idején is, egész arccal elsősorban Kelet és Dél felé fordult, éppen úgy, ahogyan V. Károly császári uralmát minden életérdeke a Nyugathoz kötötte.

A két birodalom érdekkörei súrolták, időnként egy-egy szakaszon metszettek is egymást, de ellentétük korántsem volt életre-halálra szóló. Sokszor nem is valóságos érdekelletét állította őket egymással szembe, hanem politikai intrika és mesterkedés — „a diplomáciának ebben a klasszikus korában“, ahogyan Károlyi Árpád a XVI. századot nevezi.⁶

Ranke szerint a keresztény szolidaritás akkor szűnt meg, amikor a francia király nyíltan szövetségi szerződést kötött a török szultánnal 1536-ban.

A kapcsolatok a legkeresztényebb király és a porta között azonban jóval messzebbre nyúlnak vissza. Ferenc már a reá nézve olyan szerencsétlenül végződött páviai ütközet (1525. február 24.) előtt egy bizonyos Frangepán Kristóf által olyan üzenetet küldött a szultánnak, amelyben segítségét kérte a császár ellen. Amikor aztán Pávia után a francia király fogolyként Madridba került, a fiát régensként helyettesítő anyakirálynő, Louise de Savoie formális követséget indított Konstantinápolyba. Ezt a követséget ugyan Boszniában rablók lemészárolták, de a követ irománnyai mégis eljutottak a portára.

Ferenc is megtudta, hogy anyjának követségét milyen sors érte s most már még a fogságból ő maga küldött Frangepán Jánossal levelet a szultánhoz, amelyben Szolokzade

török történetíró szerint egyenesen az volt a kérés, hogy a padisah Magyarország királyát leckéztesse meg, ami módot adna arra, hogy Ferenc ellenálljon a „spanyol királynak“ s az elszenvedett sérelmet megbosszulja. Erre a levélre Szulejmán válaszolt is. „Paripánk fel van nyergelve — írta — kardunk oldalunkon van éjjel-nappal“,⁸ amivel a török historikus szerint azt akarta mondani, hogy kész haddal menni a gonosz szándékot forraló magyar király ellen.

Valóban: a török haderő támadásra, hódításra mindig készen állott. S mert így volt, foglalkoztatni is kellett. Csak a siker éltette és táplálta s veszedelmessé válhatott, ha nem kap újabb és újabb feladatokat. A kivont kardhoz és a töltött fegyverhez környebb ellenséget és a civódásra okot találni, mint megfordítva. Ezért ha elérhető távolságban valahol kilátás nyílt arra, hogy könnyűszerrel hódítani vagy zsákmányolni lehet, ott a török hamarosan megjelent, hacsak éppen akkor máshol nem volt elfoglalva. S vajjon hol nyílik sikerre könnyebb lehetőség, mint ott, ahol a szomszédok háborúskodnak.

Nyilvánvaló, hogy a francia király ismételt segítséget kérő leveleinek döntő hatása lehetett a portán.

Mikor aztán Ferenc 1526 januárjában szabadult a madridi fogságból, sietett Bayonne-ból nyugtatni a szultán leveleinek vételét s megköszönni a kilátásba helyezett segítséget.⁹

A kapcsolat a francia király és a porta között tehát kétségtelen s kétségtelen az is, hogy Ferencnek része volt az 1526. évi török hadjárat megindításában, amely Mohács-hoz vezetett.

Így dült le a magyar bástya és így került az ozmán hatalom most már közvetlen érintkezésbe V. Károly birodalmával. Ott állt a birodalom kapui előtt. A veszedelem nagyságát persze legjobban a keleti részek érezték, ahol a császár öccse, Ferdinánd volt az úr, aki ettől kezdve — de

csak ettől az időtől kezdve — most már magáénak vallotta a magyar ügyel együtt a török elleni védekezés gondját.

Még akkor is, ha a Habsburgok nem számítottak volna már régóta arra, hogy Magyarországra is kiterjesszék uralmukat s ezzel is gyarapítsák a család birtokállományát, most, hogy a török Budánál járt, a politikai és katonai előrelátás egyenesen megkívánta a magyar területek megszerzését a fenyegetett örökös tartományok védelmére.

Bécsben nem tudták, de nem is tudhatták, hogy ez a fenyegetés korántsem tragikus már. Nem gondolhatták, hogy ha a szultán seregeivel háromszor el is látogat még a Duna völgyébe, a török oroszlán karmai már nem elég erősek és élesek ahhoz, hogy Európa testéről újabb tartományokat tudjon leszakítani. Akkor még minden török megmozdulás félelmes és riasztó árnyékokat vetett.

2.

A támadás lett volna a legjobb védekezés. A későbbi sikertelen török hadjáratok hamarosan megmutatták, hogy csak egy féligmeddig komoly katonai fellépésnek milyen eredménye lett volna.

De a mindig mással elfoglalt császár s az önmagával meghasonlott keresztény világ nemhogy a kapui előtt vesztelő ellenséggel nem mert leszámolni, de a maguktól összeomló török támadások idején még számbavehető védekezésre sem volt képes. Önzésében nem törődött azzal, hogy az érte elvezett magyarság teste ottmaradt a két ellenséges tábor között a „senki földjén“.

Szinte érthetetlen, hogy még a határszéli osztrák városok megerősítését is milyen könnyelműen elhanyagolták. A velencei követek többször jelentették, hogy még Bécs sem volt úgy megerősítve, ahogyan szükséges lett volna és ahogyan azt könnyen keresztül lehetett volna vinni. Egyik

követ ezzel kapcsolatban az osztrák igazgatás „molta negligenza“-járól beszél.¹⁰

Ezt a feltűnő hanyagságot nem egy historikus azzal magyarázza, hogy a Habsburgok diplomáciája tulajdonképpen tisztában volt a török katonai erő fogyatékoságával, s azzal, hogy ez az erő úgysem jelenthet a birodalomra komoly veszélyt. Csak az ördögöt festették a falra, hogy pénzt és katonai segítséget csikarjanak ki a birodalmi rendektől, amit aztán másfelé használtak fel.¹¹

Ha nincsen is teljesen kizárva, hogy így volt, nehéz ennek a felfogásnak hitelt adni, különösen ami közvetlenül a mohácsi vést követő időszakra vonatkozik. Károlyi Árpád írja az 1542. évi nagy német hadi vállalatról szóló érdekes tanulmányában, hogy „az 1518. évi németbirodalmi gyűlés óta — amelyen először hoztak határozatot a török veszély ügyében — alig mult el egy év, hogy a török elleni védelem kérdése, Magyarország megsegélyezése a német császár s a birodalmi rendek elméjét ne foglalkoztatta, alkudozásai, vitáik tárgyát ne képezte volna. Belátták, hogy az a Keleten újabb erővel támadó ozmán hatalom, amely Magyarország állami létét a megsemmisítéssel először csak fenyegette s rövid idő alatt tényleg is megsemmisíté, a dolgok új rendjében nem sokkal kisebb tényező, mint az a vallás-társadalmi forradalom, amelyet az egyszerű barát templomajtóra szögezett thesisei inauguráltak.“ „Ezért foglalkoztatá a birodalmi rendeket több mint egy tucat birodalmi gyűlésen a török-kérdés...“¹²

De a rendek nemcsak tanácskoztak és határoztak, hanem — ha nehezen és késedelmesen is — 1542-ben végül tényleg összehozták azt a közel negyvenezer főnyi sereget, amely július 8-án indult el Bécs alól s amelyhez Pest alatt még ugyancsak tekintélyes magyar erők csatlakoztak.

Az aztán más lapra tartozik, hogy ez az akkori viszonyok között valóban jelentékeny hadsereg már tíz (!) nap-

pal azután, hogy Pest alatt tábort vert, egy pár üres csetepaté után, minden számbavehető ok nélkül szégyenteljesen szétszéledt. Ha ebben része is van annak, hogy a rendek nem, vagy csak késedelmesen és töredékében küldték a zsoldra szükséges pénzt, a csúfos és hitvány kudarc mégis elsősorban a katonai vezetés és fegyelem olyan csődje, amire talán nincs is példa a történelemben.

A hazaözönlő zsoldoshad persze a szerencsétlen országot rabolta és fosztogatta, ahogyan az ilyenkor mindig történt. Valósággal rendszerré vált, hogy az országban pusztít a török s pusztít az időnként idekerülő szedett-vedett zsoldos sereg, de egymásban nem tesznek kárt.

Jól mondta Jurisics Ibrahim nagyvezérnek: „A Mindenható, úgy látszik, Magyarországból temetőt akar csinálni.”¹³

Ha igaz volna, hogy a birodalom csakugyan tervszerűen és tudatosan nem szánt vért és pénzt a török elleni küzdelemre, ez csak azt jelentené, hogy Ferdinánd minden áldozat és kockázat vállalása nélkül igényelte Magyarországot, vagy területéből annyit, amennyit éppen megszerezhetett, ha másért nem, hát azért, hogy védőöv legyen az osztrák örökös tartományok előtt.

Valóban csatatér és temető lettünk. Átvonulási terület és védőöv, amelyen sem az ozmán, sem a nyugati keresztény erők nem tudtak — a nyugatiak saját erőik latbavetésével komolyan nem is akartak — lábat vetni.

A magyarság tragédiája tulajdonképpen nem is az volt, hogy a török elleni százados védekezésben felörlődött minden ereje, hanem az, hogy éppen akkor roskadt össze, amikor már az Izlam lendülete is megtorpant.

Két világhatalom közé kerültünk. Mindegyik a maga életével, a maga dolgaival és bajaival volt elfoglalva. Egymással csak annyit törődtek, amennyire kölcsönös érdekeiknek megfelelően kellett. A közbül esett szerencsétlen or-

szágra pedig csak annyi gondjuk volt, amennyi hasznot remélhettek, vagy szerezhettek belőle.

Ez az élet rideg kegyetlensége, amit minden népnek a maga bőrén és vérében kell megtanulnia.

De a sors velünk különösen kegyetlen volt. Ha az elvérzett magyarság akár az egyik, akár a másik hatalom birtokállományába kerül, ennek a védelme alatt úgy, ahogyan összeszedhette volna magát és éppen úgy megvárhatta volna az idők fordulását, mint a balkáni népek. „Ki tagadná” — veti fel a kérdést a kitűnő Károlyi Árpád egyik, e korszakról szóló tanulmányában — „hogy az a harc, amelyet a szét nem tördelt Magyarország folytat, szerencsésebb, eredményesebb s rövidebb lett volna, mint az, amelyet a széttépett nemzet vívott, akár az ozmán terjeszkedést, akár a felülről jött nyomást vesszük tekintetbe?”¹⁴ De így két egymást súroló malomkő őrlötte, tépte, szaggatta a magyarságot százhatvan éven át.

Misztikus csoda, hogy ebből a gyötrelemből újból rátalált arra az útra, amely a nemzeti és állami élet teljességéhez elvezet.

A XVI. század a többi európai nemzet számára is a megpróbáltatások kora. Tőlünk keletre és délre az idegen uralom alatt kábult öntudatlanságban szunnyadnak a népek, de a nehéz évek szinte nyomtalanul mennek el felettük. Az egyesek ott is megszenvedik a század viharait: jószágukat elhajtják, feldúlják otthonukat; sokan rabszíjra vonva vesznek el s övéik többit híruket sem hallják, de a népi egység töretlen marad.

Tőlünk nyugatra az erők viaskodásában új egységek csiszolódnak: a nemzeti államok. Erős fejedelmek kemény keze megtépázza a rendi különállást és a rendi jogokat, s a jólvédett közös érdekek mind szorosabban kapcsolják össze azokat, akik nemrég még szemben álltak, vagy nem sokat törődtek egymással.

A nemzeti államok kialakulásának útja az abszolút monarchiakon vezet át. Ez az az instrumentum, amely a közös érdekek védelmét, közös célok megvalósítását legjobban szolgálja, s amely az egységesen érvényesülő állami hatalom pórázán a nemzeti öntudat útjára vezet a népi egységeket.

Franciaországban ez a folyamat I. Ferenczel kezdődik el, hogy IV. Henriken át, alig egy század múlva, Richelieuvel teljes pompájával felragyogjon a francia nemzeti dicsőség napja.

Angliában a Tudorok célzatos uralkodása nyitja meg az utat az egység, az erő s a majdani világhatalmi nagyság felé.

Spanyolországban V. Károly császár az államhatalom tökéletesen működő gépezetét hagyja örökül fiának, II. Fülöpnek és ha a császárság messzeágazó érdekeinek szolgálatában ki is merül a spanyol nép ereje, öntudatos nemzeti egysége minden idők viharálló értéke marad.

Csak Németországban és Itáliában vesz más irányt a fejlődés útja.

A Habsburgok uralma mindkét országba átnyúlt, helyesebben mindkettőre ránehezedett. Ennek a családi s mint ilyen tulajdonképpen anacionális hatalomnak gyökere és súlypontja Németországon is, Itálián is kívül esett, ezért a két ország autochton erőit nem tudta sem itt, sem ott maga körül egyesíteni.

Németországban a XVI. század közepéig már véglegesen kialakult vallási különbség még fokozta a katolikus Habsburg-ház és a nagyrészen protestáns német rendek ellentétét. Ha nincsen ez az akadály, itt talán meg lett volna a lehetőség arra, hogy a Habsburgok körül épüljön fel a német nemzeti egység. A mühlbergi csatában (1547. április 24.) a császár katonai ereje ugyan jó időre úrrá lett a schmalkaldeniek felett, de ezt a katonai győzelmet nem

tudta kihasználni arra, hogy az egységes német nemzeti állam alapjait megvesse.

Itáliában erre a császár számára nem is nyílt soha lehetőség. Itt a császárság — amely egyébként az olasz félszigeten hatalmát nem közvetlenül gyakorolta — a pápasággal együtt egyenesen a katalizátor szerepét játszotta: fokozta a részek ellentétét s valósággal szétbontotta a nemzeti erőket.

De a német és olasz szellemi élet annál frissebb erővel indult meg s itt is megkezdte annak a lelki egységnek a kialakítását, amely századok múlva politikai valósággá lett.

Itt előbb született meg a nemzeti szellem s csak jóval később kapta fizikai habitusát.

Magyarországon a központi hatalom már a mohácsi vész előtt megbénult. Mikor aztán szétszakadt az ország, jó ideig árnyéka sem maradt semmiféle olyan hatalomnak, amely erejét és akaratát tartósan érvényesíteni tudta volna. A csillagtalan éjszakában mindenki a maga útján botorkált, s volt idő, amikor az egyéni érdek és önzés volt az egyedüli iránytű. A megbomlott világban mindenki a maga hasznát, a maga pillanatnyi előnyét kergette. Semmi sem látszott állandónak. Határok változtak úgyszólván napról-napra. Vagyonok omlottak össze, cseréltek gazdát, hogy holnap újra más kezébe jussanak. Még a rendi öntudat is elhomályosodott. Itt is elmosódtak a határok. A szerencse hol ezt emelte magasba, hol azt buktatta mélyre. A hatalmasok egymással versengtek s az egyszerűek között ellenségeket teremtett a kapzsiság, hatalomvágy és féltékenység. Megnyílt alattuk a föld és ők csak azt nézték, ki lesz a király.

A régi államiságnak már csak emléke élt. Egy boldog, erős, hatalmas Magyarország: Mátyás országának emléke, amely a pusztulás és elesettség sötétségébe úgy világított bele, mint mennyei fény. Ez az emlék, úgy látszik, erősebb volt

mindennél. A kor írói minduntalan ezt emlegetik, ezen me-
rengenek el.

Az emlék hovatovább vággyá erősödött: hogyan lehetne
visszajutni az elveszett Édenbe? A nyugtalan kapkodás,
amivel hol ezt, hol azt próbálták, ennek az égő vágynak
a jele.

Hogy az ország hatalmasai egyszer ennek, másszor
annak a pártjára álltak, aztán újra hitet és hűséget cserél-
tek, — sokszor nem is azért történt, hogy így szerezzenek
vagyon, rangot és méltóságot. A kiábrándulás vitte őket
az egyik táborból a másikba s az ismét életre kelő remény-
kedés hozta őket vissza. Az életerő jele, hogy a csalódás
— amire minduntalan volt ok — nem verte le s nem tette
fásulttá őket. Hogy mindig újrakezdték, új hittel, változó
zászlók alatt.

Pedig hamarosan kiderült, hogy hiába a Habsburg-
király hatalma és hiába a barátkozás a törökkel. Egyik sem
tudott a magyarság sorsán segíteni. Az elmékben lassan fel-
derengett a tudat, hogy az ország saját erőit kellene gyara-
pítani, s hogy ennek az útja a rend és az összefogás.

Igy ébredt az összetartozás érzése, amely hidat ver a
rendi tagozódás fölé.

Az emberek egymásnál keresnek támogatást, ha egy-
szer saját kárukon rájönnek, hogy se égen, se földön nin-
csen más segítség. De még ennél is jobban egymáshoz haj-
lítja őket a vezetésre termett egyéniség erős akarata és
kemény keze: az, aki a közösség életét nem akarja tovább
rábízni a sorsra, nem várja a jószerecsét, de maga keres az
útvessztőben irányt és ösvényt. Benne nyilatkozik meg az,
amit a nemzet politikai géniuszának nevezünk.

3.

A mohácsi csatavesztést követő szomorú korszakban a
magyarságnak is támadtak ilyen vezetői, akik megértették,

hogy a rendi tagozódáson túl van magasabb egység, mind-
azoknak a közössége, akik a Kárpátok völgyében százado-
kon át együtt laktak, s akiket vérségi és szellemi kapcsola-
tok kötnek egymáshoz és ehhez a földhöz.

Ebben a közösségben — rövid kábultság, néhány év
tántorgása és kavardása után — az életerők újból meg-
indultak és működésbe kezdtek, s ismét mozgásba hozták
azt a gépezetet, amelynek állam a neve; azon a területen,
amelyen éppen lehetett és úgy, ahogyan a magyarság
a maga erejéből tudta.

Ezt az államot ugyan „Erdélyi Fejedelemség“-nek hív-
ták, de benne korántsem jött létre valami új alakulat. Nem
más ez, mint a régi magyar királyság csonkjá, amely vissza-
szorult keletre, ahová nem ért át a Habsburgok keze s
ahol a töröknek nem volt érdemes s talán kényelmesebb is
volt az engedelmességre szorított magyar állami gépezetet
működésben hagyni. A Kárpátmedence keleti felére szorult
magyar állam területe sohasem fedte a szűkebb értelemben
vett Erdély geográfiai fogalmát. Hatalma mindig jóval
messzebb terjedt, s rövidebb időre sem lett volna életképes
a gazdag Tiszavidék nélkül, amellyel a Királyhágón túli
részek gazdaságilag szorosan összefüggnek. Erdély csak a
nevét adta a Fejedelemségnek, de a fejedelmek címük szer-
int és a valóságban is a magyarországi részek („... par-
tiumque regni Hungariae...“) urai is voltak.

Kétségtelen, hogy a „fejedelemség“-ben nem egy tarto-
mány kapott állami önállósággal „rangemelés“, mert a
Magyar Királyság keretében sohasem volt valamiféle külön
igazgatás alatt álló „erdélyi tartomány“. De a fejedelemség
nem is valami regionális autonóm szervezkedés, vagy kü-
lönválás eredménye.

Ha sikerült volna Maylád István 1540. évi lázadása,
amely a magyar koronától el akarta szakítani Erdélyt,
hogy török vagy Habsburg főnnhatóság alatt vajdaságot ala-

kítson belőle, akkor később, — amikor az ország középső részei török hódoltság alá kerültek, — a magyar állam csakugyan hontalanná vált volna s a háromfelé szakadt országban megszűnt volna a magyar államiság folytonossága.

De nem így történt. Buda elfoglalása után a magyar-ság politikai súlypontja áthelyeződött Keletre.

Az erdélyiek az első időkben inkább túrték, hogy a Budáról megszaladt urak hogyan költöznek be és hogyan rendezkednek be náluk. Az államszerkezet működtetésében nekik eleinte nem is igen jutott szerep.

Az, aki a magyar államiság hatalmát és ennek sajátosságait a keleti részekbe átmentette s az állami organizációt az adott viszonyokhoz idomította: a dalmata Fráter György volt.

A megfogyatkozott ország első uralkodója Izabella: a magyar király özvegye. Fia, János Zsigmond, még viselte a „választott magyar király“ címet, amit két utóda is megszerzett.

A későbbi fejedelmeket adó családok gyökere is Erdélyen kívül fakadt. A Báthoryak a Tiszavidéken: Somlyón és Ecseden nőttek nagygyá. Bocskay Biharba való, Bethlen Gábor családja temes- vagy békésmegyei, a Rákócziak felvidékiek. Ha Székely Mózesről, Barcsay Ákostól és Kemény Jánostól eltekintünk, akik valójában nem uralkodtak, csak ideig-óráig viselték a fejedelem címet, tulajdonképpen egyedül az utolsó fejedelem: Apafi Mihály volt származása szerint is erdélyi.

„Átszármazottak“ azok is, akik az első időkben a második vonalból intézték az állam ügyeit. Békés Gáspár János Zsigmond alatt, Forgách Ferenc, Berzeviczy Márton, Kovacsóczy Farkas Báthory István idején. Sőt még a szellemi élet nagyjai is: Baranyai Decsi János, Gyulaffy Lestár a Dunántúlról költöztek át.

A magyar élet töretlen folytatása ez, a régi, az egész ország erejével. Csak a színtér változott, de ez is nem a török akaratából, — mint néhányan gondolják — mert a török inkább csak túrte, mint kívánta ezt a magyar erdélyi fejedelemséget.

Szűkebb keretek között, a változott viszonyokhoz alkalmazkodva, Magyarország élte itt tovább a maga hat-százéves önálló életét.

Minden más értelmezés téves és felesleges, hiszen lépésről-lépésre követni lehet azt a történelmi folyamatot, amelynek rendjén a Magyar Államiság fokozatosan keletre szorult vissza és elkülönült a török hódoltsági, valamint azoktól a nyugati magyar területektől, amelyek ugyan a Magyar Királyság büszke címét hordozták vézna testükön, de valójában hamarosan a Habsburg-uralom tartományainak rangjára süllyedtek le.¹⁶ Ezekben a részekben megbénult a magyar államiság, ügyeiket nem autonóm magyar szervek, de az ország határain kívül székelő idegen hatóságok és hivatalok intézték legtöbbször a magyar származásúak minden közreműködése nélkül.

Ha eltekintünk attól a merőben formális szemponttól, hogy a magyar király címét ki viselte, és azt nézzük, hol élt a magyarság a saját maga által fenntartott és igazgatott keretekben, akkor nem lehet kétségünk abban hogy Mátyás királysága az erdélyi fejedelemségben folytatódott, s a fejedelemség volt a magyar államiság természetes jogutóda. Ezen a történelmi és politikai tényen nem változtat az, hogy később, a török hódoltság megszűnése után ismét a nyugati részek veszik át a vezetőserepet a nemzet életében. Más államok története is ad arra példát, hogy az állami szuverénitás időnként hol ebben, hol abban a területileg is körülhatárolt nemzettestben helyeződik el, ami ismét szétáradhat az egész szervezetben s a bénult tagokba visszatér az élet.

Magyarországgal is ez történt. Nem Erdély „szakadt le” az anyaországról, de a bérces kis haza volt az, ami az anyaországból megmaradt.¹⁶

Jól mondja Ravasz László gyönyörű tanulmányában, hogy Erdély „a magyar történelmi folytonosság utolsó és egyetlen fellelegvára”.¹⁷

Valóban ez volt. Másfél századon át itt talált minden magyar erő menedéket. S ebben „a magas hegyekkel körülvárt kis világ”-ban alakult át a középkori rendi államszerkezet modern értelemben vett állammá. Itt találja meg a magyarság nemzeti élete a maga sajátos formáját s benne a nemzet önmagát.

A keletre szorult magyarság hányszor próbálja meg, hogy helyreállítsa a szétszakadt ország régi egységét! Minden ilyen keletről kiinduló kísérletet ez a vágy éltet: a nemzet természetes kiegészülésének ösztönös vágya. Míg, ha nyugatról próbálják ugyanezt, csak a Habsburgok birtokállományának gyarapítását szolgálják vele. Perdöntő bizonyíték erre az, hogy amikor a török foglalás alá került területek felszabadítása végre sikerült s újra kezét foghatott volna a keleti és nyugati magyar, a Habsburg király a keleti részeket nem kapcsolta vissza egészben az ország törzséhez, hanem a Királyhágón túli területet megtartotta egy mondvacsinált, mesterkéltséggel különállásban: „erdélyi nagyfejedelemség”-nek csúfolt, magában tehetetlen és életképtelen Habsburg-tartományként.

De egyelőre még nem tartunk itt. A mi korunk a XVI. század. Az égen még a sápadt félhold világít s a magyarságnak az élet partjára abból a szakadékból kell visszakapaszkodnia, ahová Mohács után zuhant. A küszködés a szakadék omladékos, meredek oldalán a nemzeti lét felé: a magyarság életerejének szörnyű próbája.

Népek életrevalósága nem a jólétben, de a balsorsban és a veszedelemben mutatkozik meg. Abban: milyen utakat

és módokat talál, milyen eszközöket keres magának egy nép, hogy eljusson a nemzeti és állami élet teljességéhez, s ha egyszer ide eljutott, hogyan maradjon meg benne. Az utakat, módokat, eszközöket azonban egy nép sem választhatja meg tetszése vagy vágyai szerint szabadon.

A népek számára a történelmi fejlődés teremt helyzeteket. Minden népnek, a nagyoknak éppen úgy, mint a kicsinyeknek, egyformán számot kell vetniök azzal, hogy a fejlődés hol, milyen erőket dob fel, milyen lehetőségeket nyit, milyen akadályokat állít. Még a legnagyobb és leg-erősebb népek sem szabhatnak életüknek egyedül irányt, már csak azért sem, mert a fejlődés bennük is végbemegy: az ő belső erőiket is folytonosan alakítja anélkül, hogy ebben céltudatos emberi akaratnak döntő része lehetne.

Minden, ami valamely néppel és körülötte történik, számtalan ponttól induló erők szövedéke. Olyan erőké, amelyek a nép életterén belül és olyanoké, amelyek ezen kívül fakadnak. Még jó, ha a nemzet az életét determináló belső és külső erők változó tömegéből csak néhányat is tartósan kormányozni képes. De ezzel is alig módosíthat azon a helyzeten, — legalább is lényegesen nem — amely a többi erő működésének állandó eredménye.

Ez azt jelenti, hogy minden nép ahhoz a helyzethez van kötve, amelybe történelmi fejlődése állítja. Ez a helyzet persze változó. Átalakul aszerint, ahogyan a belső erők és a külső körülmények viszonya módosul. De amíg egy-egy konstelláció tart, a nemzet Münchenhausen módjára éppen úgy nem emelheti ki önmagát belőle, mint ahogyan nem ugorhatunk ki a bőrünkéből. És ha a konstelláció megváltozik, a nemzet ismét ennek az adottságaihoz lesz kötve, mert életét sohasem állíthatja szabadon megválasztott körülmények és tényezők közé. Ezt még a népvándorlás korában sem tehette, mennyire kevésbé teheti, amióta elválaszthatatlan kapcsolatba lépett azzal a földdel, amelyen él,

s amely helyzetét bizonyos vonatkozásban örökre meghatározza. A változók mellett itt vannak sorsa alakulásának állandó elemei.

De az, hogy a nemzet kötve van mindenkori helyzetéhez, korántsem jelent valamiféle rabságot. A nemzet minden konstelláció urává lehet, ha helyzetének elemeit, mindenekelőtt is a maga erejének viszonyát a környező erőkhez s a helyzet változásának irányát és mértékét felismeri, s ehhez úgy alkalmazkodik, ahogyan az legsajátosabb érdekeinek a legjobban megfelel.

A népek is éppen úgy, mint az egyének, az életük adottságaiban kínálkozó lehetőségekből teremtik meg a maguk üdvét, vagy gyalázatát, gyarapodását vagy pusztulását. Helyesen élni nem más, mint helyzetünk és erőink törvényei szerint élni. Ez ismét nem jelent olcsó megalkuvást a mindenkori viszonyokkal. A nemzetnek vannak olyan életérdekei, amelyekért vállalnia kell a legnagyobb áldozatot még akkor is, ha ez súlyos kockázattal jár. Ha nem vállalja ezt az áldozatot, ha fenyegetett életérdekei védelmében nem veti be minden erejét, akkor küzdelem nélkül csapódnak össze fölötte a hullámok, s győznek azok a tényezők, amelyek életének útját kereszteszik. Ilyenkor tétlenül maradni éppen olyan bűn, mint ha a nemzet ok nélkül, erejével arányban nem álló vállalkozásokkal hívja ki önmaga ellen a sorsot.

Minden nép bölcseségének és életrevalóságának az a próbája, hogyan találja és tartja meg egyensúlyát, biztonságát, gyarapodásának lehetőségét a nemzetek mozaikjában. Éppen, mert ennek a célnak érdekében nem teremthet új konstellációkat, annál tisztábban kell látnia azt a helyzetet, amelybe sorsa állította s le kell mérnie ennek a helyzetnek minden elemét. Különböztetnie kell elérhető és elérhetetlen célok, valóságos és képzelt veszélyek között.

Folytonos küzdelem ez nyíltan jelentkező és rejtett erőkkal. Ebben a küzdelemben a helyes utat felismerni, arra idejében rálépni, a kínálkozó móddal élni, a megfelelő eszközöket felhasználni: ez a politika. A tömegek számára mindig ösztönös valami. Tartalmat, formát az ad neki, akiben a célok tudatossá válnak, aki értelmével le tudja mérni, mit lehet és mit kell tenni, s aki a maga felelősségére cselekszik is. Mert cselekedni csak egyének tudnak. Viszont az ő cselekedetük mitsem ér, ha elhatározásuk erejét nem sokszorozza meg a tömegek együttérzése, s ha a tömeghez tartozók maguk is nem vállalnak részt a cselekvésben.

E nélkül a közösség életében, vagyis a politikában a vezetők minden elhatározása csak olyan, mint a homokra írt ábra, vagy a felhőkre vetett fény.

Az, hogy egy nemzet vezetője mire határozhatja el magát, s mit hajthat végre, tulajdonképpen benne szunnyad a tömegekben, amelyek mögötte állnak és követik. A vezető művészete, hogy ezt helyesen felismerje és tudatossá tegye bennük. Ha azok, akik a vezetőnek engedelmeskednek, nem képviselik értékben és számban az egész nemzet erejét, akkor engedelmességük és megmozdulásuk sem ér sokat, illetőleg csak annyit, amennyire és ameddig akaratukat a más irányba kívánczó, vagy renyhén veszteglő elemekkel szemben érvényesíteni tudják.

Erőtlen és rövidéletű az olyan elhatározás, amely mögött a maga sorsát építő nép megbontott sorokban, vagy bizonytalanul és tétován áll.

A politika ilyen módon a vezetők olyan tudatos vagy ösztönös elhatározása, amelyet a nemzet többségének cselekvő asszisztenciája kísér és szentesít.

A történelem nem fizikai kísérlet, amit ugyanazokkal a tényezőkkel meg lehetne ismételni. Sohasem tudhatjuk, hogy ha nem úgy járunk el, ahogyan tettük, ennek milyen

belső és külső következményei lettek volna, ami ismét módosított volna helyzetünkön és vele az erők játékának végső eredményén. Az élet nem engedi meg, hogy amikor rólunk és sorsunkról van szó, egyszerűen „kiálljunk a játékból“, s megvárjuk, mi lesz a küzdelem eredménye. Az életet élni kell így, vagy úgy s kockázat nélkül nincsen élet. Helyesen élni pedig csak helyzetünk és erőink törvényei szerint lehet.

Minden, ami történik, átfutó hullám helyzetünk örök partjai között. Micsoda rövidlátó balgaság volna, ha a nemzet mindig csak ahhoz iparkodnék igazodni, ami egy történelmi folyamat múltó eredménye lehet. Nem arra van szükség, hogy előre megsejtsük vagy kitaláljuk: mi fog bekövetkezni. Hiszen a jövő azoknak az erőknek a küzdelemből alakul, amelyben magunk is részt veszünk — hacsak nem mondunk le eleve arról, hogy sorsunk formálásába beleszóljunk. S ha felelőségünk tudatában vagyunk sorsunk kovácsai, akkor nem spekulálhatunk arra, amiért nem akarunk vagy nem tudunk sorompóba lépni.

A politikai elhatározás helyességének ismérve tehát nem lehet a jövődömondó felette kétes „bölcse sége“, hanem az, hogy a nemzet mennyire tudja levonni helyzetének konzekvenciáit, hogyan számol azokkal a tényezőkkel, amelyek életét, boldogulását és környezetéhez való viszonyát tartósan meghatározzák, s mennyire tud elhatározása mellett egységben kitartani.

Olyan normák ezek, amelyek minden idők minden politikájára érvényesek.

Ezeknek az elveknek a világánál szeretőnk nyomon kísérni a mohácsi vést követő idők magyar politikáját: az elhatározások és cselekedetek egymásutánját abban a korban, amikor a magyarság két ellenséges világ között, a legmélyebb erkölcsi és fizikai elesettségből, darabokra tépett

testtel s meghasonlott lélekkel, inkább ösztönösen, mint tudatosan tapogatózott és botorkált vissza a nemzeti élet egysége felé. Az úton sokszor elesett, véresre zúzta magát, de újból és újból feltápáskodott, szeme azon a fénysugáron, amely a multból világított feléje, keze egyetlen hűséges utitársán: a kardon.

ELSŐ FEJEZET

KÖVETJARÁS AZ EURÓPAI HATALMAKNÁL

I.

A kikényszerített madridi béke (1526. január 14.) V. Károly és királyi foglya között csak rövid időre teremtett nyugalmat Itáliában, a XVI. század európai háborúinak ezen a nagy csataterén. Az 1526. május 22-én Cognacban megkötött Szent Szövetség újból megszólaltatta a fegyvereket.

Ebbe a csatazajba úgy süvít bele a veszített mohácsi ütközet híre, mint amikor lőporos toronyba csap a bomba. Mintha sziklafalak omlanának le szörnyű robajjal. Visszhangja széthömpölyög Európán s viszi magával a rémületet.

De a rémület csak rövid időre remegteti meg a szíveket. Minden fölött, ami a keresztény világot annyifelé tépi, úgy vonul el, mint mennydörgés a hullámok felett.

Mialatt a török feldúlja fél Magyarországot, a pápa és a császár katonái tovább ölik egymást.

Ugyanazon a napon (1526. szeptember 30.), amikor Szulejmán serege a királyi palota kincseivel megrakodva hátat fordít a budai várnak és az égő pesti házaknak — a Colonnák zsoldosai kifosztják az örök várost.

Idebent az országban sem eszmélnek rá az emberek, hogy Mohácsnál valójában mi történt. A csapás súlyát minden következményével senki sem tudta felmérni. A török

váratlan eltakarodása könnyítette a lelkeken. Már-már azt hitték, mindent ott lehet folytatni, ahol elhagyták.

1526. november 12-e óta ismét megkoronázott királya van az országnak. Bár Zápolya fejében nyilván már korábban is megfordult, hogy egyszer majd megnyílik előtte ez a legfőbb méltóság, most, hogy ott állt a feldúlt ország romjai felett, nem sok jelét adta annak, hogy valóban király —: tud akarni és parancsolni, tettel és tanáccsal segíteni, ahol kell. Pedig mennyifelé kellett volna!

János első gondja az volt, hogy trónralépését haladéktalanul útnakindított követekkel az idegen államok uralkodóinak bejelentse. De nem ennek a közlésén volt a hangsúly. Minden követ azt az utasítást kapta, értessék meg az idegen államok vezetőivel azt a helyzetet, amelybe a török ellen százötven éve egyedül védekező Magyarország az utolsó támadás következtében jutott s hogy itt a legutolsó pillanat, amikor az egész kereszténység védelméért még valamit lehet tenni.

„A magyar nemzet az“ — mondta a pápához küldött Jozefics — „amely egymaga annyi éveken át, saját költéségén harcolt az Egyházért, amely pusztítást és veszélyt, kárt és halált egymaga a többiekért is szenvedett, amely okvetlenül elvész, ha nem jön haladék nélkül segítség.“

Követek mentek Zsigmond lengyel királyhoz, Ferdinánd ausztriai főherceghez, a velencei signoriához, a pápához, a francia királyhoz és az angol udvarba, de ment volna a császárhoz, a római szent birodalom valamennyi választófejedeleméhez is, ha ezeket Ferdinánd el nem fogja, írásaikat el nem szedi s őket magukat vissza nem küldi megbízójukhoz.

A magyar követjárás eredményében benne van az egész akkori keresztény világ képe.

Zsigmond lengyel király — aki nyilván nem nagyon szívelte sógorát — csak immel-ámmal válaszolt. Azt re-

mélte, hogy a magyar rendek neki fogják felajánlani Szent István koronáját — ahogyan eredetileg a cseh korona megszerzésére is számított — s kedvetlenségéből a csalódás beszélt.

Az ausztriai főherceg — aki 1526. október 23-a óta már cseh király és aki II. Lajos halálának első hírére a Habsburgok minden szívósságával vetette rá magát, hogy jogait a magyar koronára is érvényesítse — nem volt hajlandó szóbaállni a hozzá küldött magyar követekkel: Bánffi Jánossal és Endre esztergomi préposttal. Amikor december 8-án a Szent István-templom istentiszteletén mégis elébe kerültek, azt felelte nekik: adják elő írásban, ha mondanivalójuk van.

A magyar követek írásos előterjesztésére sem válaszolt addig, amíg a harminc egynéhány hívével Pozsonyban megrendezett második királyválasztás eredményeként nem nevezhette magát magyar királynak.

Pontosan a választást követő napon, december 17-én adták ki Bánffi Jánosnak és az esztergomi prépostnak Ferdinandus válaszát.

Alig lehet az osztrák diplomáciára jellemzőbb dokumentumot találni, mint ezt az óvatos, körmönfont írást. A válasz Ferdinándot „ő királyi felségének“ nevezi ugyan, de arra nincsen egyetlen célzás sem, hogy ez alatt a magyar királyt kell érteni. Ferdinánd jogát a magyar koronára nem állítja — Jánosét nem vitatja. Úgy megy el a kérdés mellett, mintha nem is tudna róla. A válasz szerkesztője csak azt a megállapítást engedte meg magának — de ezt aztán nem is engedné el — hogy a követek írásában „olyas pontokat talált, amelyek mind a császárnak, mind ő királyi felségének, valamint ő királyi hitvesének, mint Magyar- és Csehországok született királyasszonyának jogait sértik“.²

Ennyi és nem több. A továbbiakban azt fejtegeti a válasz, hogy Jánosnak a keresztény hit ellenségeivel szemben

létesíteni kívánt nagyobb egyetértésre és segélynyújtásra vonatkozó „kérését“ ő királyi felsége (Ferdinánd) a császár, a német birodalmi rendek és ő felsége országai és tartományai elé fogja terjeszteni. Miért is a dolog érdemében most nem válaszolhat, hanem időt vesz magának a gondolkozásra a legközelebbi Szent-György napig, amikor is, ha ez iránt újból megkeresik, végleges feleletet fog adni. Aztán önérzetesen — bár nem sok joggal — hangoztatja, hogy ő királyi felsége eddig is mint keresztény fejedelem a lehetőségig ellenállt a keresztény hit ellenségeinek. Ebben nem kímélt szorgalmat, fáradságot, sem költséget és munkát. E szándékában továbbra is megmarad... azért folyton szorgalmasan munkálkodik. Íme, a római szent birodalom választófejedelmei, hercegei és rendei most is az ő kezdeményezésére és hozzájárulásával gyűlnek össze ebből a célból. A császárt, mint a kereszténység fejét, valamennyi országot és saját örökös tartományait ezentúl is a hitetlenek elleni derekas hadviselésre és ellenállásra, a kereszténység és főleg Magyarország és lakosai megvédésére és oltalmazására fogja inteni, kérni és buzdítani... Ebben saját személyét és vagyonát sem szándékozik kímélni.

Sehol egyetlen célzás ebben a nagy fogadkozásban, mintha Magyarországot magának tekintené. A válaszirat befejezése a legszellemesebb. Szó szerint így szól: „Ő királyi felsége örömet hiteti el magával, hogy uratok (a válasz a követeknek szólt) úgy fogja magát viselni s cselekedeteiben olyannak fog mutatkozni, hogy a keresztény hit ellenségeire semmi erősbülés, a kereszténységre pedig és kivált Magyarország koronájára, de másokra is, semmi sérelem ne háramolhassék miatta“.³ Ahány szó, annyi tűhegy, de a válasz olyan óvatosan szúr velük, hogy aki nem akarja, nem is kell észrevennie.

Vajjon miért ez a nagy kímélet, miért minden felesleges vita gondos kerülése s miért a buzgó fogadkozás, hogy

mennyi mindent fog Ferdinánd Magyarország és lakosainak védelmére tenni?

Még folyik az itáliai hadjárat s a kilátások egyelőre bizonytalanok. A császár csak most veti oda erőit. Ferdinándnak is nem régen (szeptemberben) kellett a császár kívánságára útnak indítani Frundsberget és német lándzsáit — Olaszországba és *nem* a török ellen; pedig akkor még nem tudhatta, hogy Szulejmán nem telel-e Magyarországon s nem indul-e tavasszal Bécs ellen.

A cseh királyság ügye sem biztos még egészen. A bécsi udvar óvatos tanácsosai ezért a lelkére kötötték Ferdinándnak, várja meg, amíg cseh királlyá koronázzák. Akkor majd összes birtokai erejével, jól meggondolva kezdheti el — Magyarország megszerzését, mert hiszen erről volt szó és semmi egyébről.

A bőbeszédű fogadkozás, hogy hogyan fogja majd Ferdinánd megvédeni Magyarországot a császár, a birodalmi rendek és a maga erejével, ha „ez iránt még egyszer megkeresik“, nem más, mint valóságos kortesbeszéd, amely a követeken át nem Zápolyának, de a magyar rendeknek szólt. Kellott mutatni ezt a nagy buzgóságot, mert Bécsben már akkor arra gyanakodtak, hogy János valamiféle egyetértésben lehet a törökkel, különben nem merte volna kinyújtani szentségtelen kezét a Korona után, amelyről tudnia kellett, hogy a Mátyás és Frigyes között 1463-ban s Ulászló és Miksa között 1491-ben Pozsonyban kötött szerződések értelmében — legalább is Ferdinánd és jogszainak véleménye szerint — Miksa utódait illeti meg. S ha nincsen is connivance János és a török között — ha úgy fordul —, a „vajda“ könnyen Szulejmán karjai közé dobhatja magát, gondolták az óvatos bécsi urak. Jobb hát a dolgok menetét nem siettetni addig, amíg Magyarország biztos megszerzésére nem áll rendelkezésre minden szükséges eszköz.

A bécsi követküldés tehát kudarccal járt, bár józanul ettől igazán nem is várhatott mást az új király.

De nem volt sikeresebb a többi követ útja sem.

A doge ugyan kifejezte örömét afelett, hogy Jánost királynak választották, ami a kötelező udvariasságon túl igaz is lehetett, mert így legalább nem a Habsburgok hatalma gyarapodott ismét. A magyar király egyéb üzeneteire csak később ígért a signoria választ, de ebben — amikor hónapok múlva megérkezett — nem volt más, mint udvariasan üres szövegek.

A pápa és a francia király oldalán a velencések is háborúba álltak a császárral, de a kalmár köztársaság józan urai még ilyenkor sem ígérgettek olyat, amit nem indokolt az üzleti számítás. Különben is Velencének, az uralma alá tartozott területek lakosságának élelmezésére úgyszólván nélkülözhetetlenül szüksége volt azokra a Balkán keleti részéről és a mai Dél-Oroszországból származó gabonaszállítmányokra, amelyek megszerzéséhez békében kellett élni a törökkel. A signoria azért nem szívesen kompromittálta magát olyanokkal, akik abban a hírben voltak, hogy az ozmán hatalommal nem állnak jó lábon.

A pápa elé akkor jutott el János követe, amikor az örök város az első zsoldos fosztogatás szörnyűségein már túlesett, de még várt reá a második, a sokkal kegyetlenebb: Sacco di Roma. A sors még tarsolyában tartogatta ezt s a pápa számára a fogságot az Angyalvárban, családja kiűzését Firenzéből, a szégyenteljes kapitulációt s a menekülést Orvietóba.

Fruntsberg zsoldosai egyelőre csak Piacenzánál álltak s a Szent Szövetség tagjai még remélhették, hogy megbirkóznak a császár erejével.

VII. Kelemen mégis mintha az események előérzetében válaszolt volna. „Kész hajlammal mindent ígérnék neked“ — üzenté a pápa János királynak. — „ha Krisztus-

ban kedves fiúnk, Ferdinánd Csehország méltóságos királya nevében előttünk és az apostoli szék előtt óvás nem történik, állító, hogy választás és egyéb okok alapján neki van joga Magyarországhoz.“ Majd rosszaló aggodalmaskodással írja tovább: „Végtelenül sajnáljuk, hogy mindig akad valamilyen ok a kereszténység felzavarására.“ Emellett még akkor is csak vigasztaló biztatás lett volna mindaz, amit a válaszlevél még magában foglalt, ha a pápa rövidesen nem szorult volna rá a két Habsburg-fivér kegyére, amit azután ezek ki is használtak bőségesen.

Mire a pápa válasza János kezébe jutott, vajjon mit érthettek az ilyen kenetteljes mondatok: „Mindamellert, ami csak tőlünk telik az ország békés állapotának helyreállítására, az igazság mértéke szerint semmit el nem mulasztandunk. Mert a tisztelet és kötelezettség, amelyet nekünk és a Szentszéknek felajánlász, kedvesek előttünk, tudván, hogy értelmes, egyenes, Isten és a hitvallás iránt kegyelettel teljes lélekből származnak.“ A körületekintő és előrelátó vatikáni diplomácia még ide is beleszúrta: „az igazság mértéke szerint...“

Csak a francia király nem volt szűkmarkú — az ígéreteken. Az ő válaszelevele rögtön elárulja, hogy a francia diplomácia megértette, miről van szó. Hogy itt valamit meg lehet fogni, fel lehet használni a császár és túlságosan nagyraótt hatalma ellen. A francia szellemet jellemző realitással mindjárt rátapint a dolgok lényegére. „Erősen aggódunk“ — írja — „mióta értésünkre esett, hogy azok, akik a királyválasztás jogával bírnak, részben elleneid s hogy bajod meggyült versenytársaid miatt. Ezért és irántad való jóakaratumknál fogva intünk: *kelj bátran jogod védelmére*. Annál is inkább, mert tudnod kell, hogy a római pápa, Anglia hatalmas királya, a velencei köztársaság, kivált pedig mi, nem fogunk segély nélkül hagyni mind tenmagadért“ — majd nyers őszinteséggel tovább — „mind

pedig azért, miszerint ellenfeled, ha Csehország koronájához Magyarországot is nyerheti, különben is testvére lévén a császárnak, magát el ne bízza olyannyira, hogy majdan vérszemet kapjon mások bántására.“

Minden cikornyás leplezgetés nélkül azt a régi politikai elvet alkalmazza itt a francia király: „keress szövetségest ellenfeled szomszédjában. biztasd háborúra s ígérj neki támogatást!“

A török elleni védekezés dolga egészen elsikkad a válaszban, ami érthető, ha tudjuk, hogy Ferencnek milyen része volt az 1526. évi török hadjárat megindításában. Akkor a szultánt II. Lajos ellen izgatta, akit nemcsak a sógorság, de régi családi és szerződéses kapcsolatok fűztek a császárhoz. Most II. Lajos utódját tüzeli a Habsburg-testvérek ellen. Nem restell ugyan írni arról a bánatról, amit afölött érez, hogy „az igaz hit legkonokabb ellensége, a törökök fejedelme milyen roppant és gyászos csapást mért Magyarországra“. De bámulatos őszinteséggel mindjárt így folytatja: „Éles fájdalomunk tetemesen enyhül, látva, hogy királlyá választattál, te, az annyi erénnyel felruházott és irántunk élénk rokonszenvvel viseltető férfiú... kinek kormánya, tudjuk, annyi erőt kölcsönöz amaz országnak, hogy ezentúl könnyű leszen mind *a szomszédokra ráijesztenetek*, mind a törökök dühét fékeznetek.“ Tehát először a szomszédokra ráijeszteni, csak azután fékezni a török dühét! Így tüzelnek néha át a valóságos szándékok még a diplomáciai iratok szövegén is.

Amit a török elleni védekezésről mond, az is többlet árul el a kellesténél. A keresztény köztársaság, — így szól a válaszevélnek ez a része — amelynek Magyarország mindig legszilárdabb védfala volt, nem kívánhatott volna magának jobbat, mint az új király erejét a vallás oltalmára, a vagyon gyarapítására, szóval a közbéke élvezésére. „Miért is“ — írja — „maga a keresztény köztársaság mélt-

tán köteles neked mind magánúton, mind nyilván, örömét nyilvánítani, hogy az országláshoz jutottál.“ Azaz: mást ne várjon a magyar király, mint az öröm nyilvánítását. Ami, — bizonyosan akaratlanul — de szinte úgy hangzik, mintha a francia király gúnyolódnék, éppen úgy, mint amikor Magyarországgal kapcsolatban „a vagyon gyarapítását és a közbéke élvezését“ emlegeti. Hol volt ettől szégyény Magyarország!

Amit a francia király ígér, azt nem is a török ellen ígéri, hanem János jogainak védelmére Ferdinánd ellen. Erre azután bőkezűen biztosítja a római pápa, a velencei köztársaság és az angol király segítségét is. Amikor pedig már láttuk, hogy az első kettő igazán nem biztatta a királyt semmivel.

Az angol király elé csak 1527. április 15-én jutott el János követe: Laski Jeromos, aki előbb Párizsban járt, hogy tovább szője a szálakat a francia udvarhoz s a jóindulatú viszonynak megpróbáljon valami kézzel fogható tartalmat adni.

Az angol király előtt az volt a feladata, — mint János minden követének — hogy segítséget kérjen a török ellen és „az ország fenntartására“, ami nyilván a Ferdinánddal szembeni támogatást jelentette, hiszen az angol udvar prágai követének jelentéseiből ismerte a magyar korona körül támadt ellentétet.

Úgy látszott, hogy VIII. Henrik ebben az ellentétben már Laski érkezése előtt állást foglalt. Legalább erre lehet következtetni Ferdinánd 1527. május 5-én Breslauból gróf Ortemberg útján VIII. Henrikhez küldött leveléből.⁴ Ebben a főherceg köszönettel nyugtázza az angol királynak azt a rendelkezését, amely szerint prágai követének: Wallopnak a magyar ügyekben nem volt szabad semmit sem tennie Ferdinánd tudta, tanácsa és végzése nélkül. Ez arra vallott, hogy az angol király a János kontra Ferdinánd-

perben Ferdinánd mellé állt. Pedig e levél kelte után húsz nap mulva VIII. Henrik a westminsteri szerződésben (1527. május 26) már arra kötelezte magát a francia királlyal szemben, hogy a császár ellen erős sereget küld Itáliába. Igaz, hogy ezt sem tartotta meg.

Akárhogyan volt is, Laskinak VIII. Henrik azt válaszolta, hogy fájjalja a magyar nemzet szenvedéseit, de reméli, hogy az új király tudni fogja a módját, hogyan kell nemcsak béke idején uralkodni, hanem háborút is viselni s az országot megoltalmazni a török ellen. Ehhez szerencsét kíván és János felmagasztalásának igen örvend. „Ami a kívánt segítséget illeti, nem kímélne költséget, sem saját személyét, ha tartományai Magyarországhoz oly közel feküdnének, hogy idejében érkezhessék oda a segedelem. Tekintetbe véve azonban a nagy távolságot és azt a körülményt, hogy a keresztény fejedelmek közül többen harcban állnak egymással, kiket célszerű közbenjárás által ki lehetne engesztelni, de leginkább azon oknál fogva, mivel Krisztus helytartója most gonosz zsarnokságnak van kitéve, ő, kit támogatni és oltalmazni fő-főkötelesség, az angol király minden hatalmát és erejét ez ügynek tartozik szentelni.“⁹ Ez legalább érthető beszéd volt!

A Prágában veszteglő angol követ (akinek eredetileg az volt a feladata, hogy egy 25.000 aranyról szóló váltót vigyen II. Lajosnak VIII. Henrik hozzájárulásaként a török elleni küzdelemhez, de aki már a mohácsi csatavesztés után érkezett a cseh fővárosba s Ferdinánd onnan nem engedte tovább Budára) nem látta olyan egyszerűnek a magyar királyság vitás ügyét. Legalább erre vall még március 12-én Prágából Wolsey-hez intézett levele. Nem maradt titokban előtte, hogy Ferdinánd Pozsony kivételével egyelőre egyetlen magyar városra és várra sem támaszkodik. Azt sem érti, — írja — hogy Csehország királya honnan szedné az erőt a hadviseléshez, „hiszen kénytelen volt

Ausztriában és Tirolban az egyházi kincseket elkobozni, hogy koronázásához pénzt verethessen, ami jobbágyait nagy mértékben elkéséřítette“. Azt is tisztán látja, hogy ha Csehország királya mégis haddal menne Jánosra, ez kénytelen lenne békét kötni a törökkel és segítséget kérni tőle. „Ebben“ — írja — „nem lehet kételkedni.“

A szemfüles angol követnek arról is tudomása volt, hogy titokban kapcsolatok szövődtek János és a bajor hercegek között.

E kapcsolatok forrása az a vetélkedés, amely már korábban megindult a bajor hercegek és a császár helyett és nevében kormányzó Ferdinánd között, akinek állandóan gondja volt a maga személyes hatalmának növelésére. A vetélkedés akkor élesedett ki, amikor Vilmos, a legidősebb testvér a bajor hercegek között, igényt formált a cseh trónra s ez igény érvényesítésére megtette mindazt, amit csak tehetett. Érthető, hogy a kudarc, ami itt érte, arra indította, hogy titokban, amennyire lehet, legalább a magyar trónra került Jánost erősítse vagy inkább bátorítsa Ferdinánd ellen.

Ezért küldték 1527. év elején a bajor hercegek Posnitzer Konrádot követként Budára, azzal az ürüggyel, hogy a török elleni hadakozás lehetőségeiről tájékozódják.

Ugyanakkor kerülő úton, bizalmas közvetítőkkel — mert követeket nem küldhetett — János részéről is megindult a tapogatózás a bajor hercegek felé.

Posnitzernek az volt az utasítása: biztosítsa Jánost arról, hogy ha közte és a cseh király között viszály támadna, János emiatt ne hagyjon fel a török elleni működéssel... mert ha a keresztények ellenségének ellensége marad, Németország fejedelmei és egyéb rendei szintén nem fognak valakinek netaláni szorgalmazására ellene, a király ellen, haddal menni, sőt ügyének békés úton való kiegyenlítését fogják szorgalmazni.⁹ Becsületesen hangzó üzenet,

amelynek az volt a célja, hogy megkeményítse János derekát, ha netalán inogna.

A valójában cseppet sem harcias s kibékülésre vágyó János persze kapva-kapott ezen az üzeneten, amit hajlandó volt rögtön készpénznek venni. Sietett visszaüzenni a bajor hercegeknek, hogy ő eleve aláveti magát a német birodalmi választófejedelmek döntésének, ám ítéljék meg azok, kinek van több joga a magyar koronához. Ezen ugyan hamarosan módosított s Winzerer Gáspárnak, aki szintén a bajorok megbízásából járt nála, már azt mondta, hogy a pápa, Anglia és Lengyelország királyai, Lajos rajnai gróf és Vilmos bajor hercegek legyenek a döntőbírák s ítéletüknek legyen kötelező ereje. A döntőbírátság gondolata nyilván nagyon tetszett neki.

Ezek a jámbor eszmecserék még tovább fonódtak. A válaszadásban most a bajor hercegeken volt a sor, akik nem kevesebbet ajánlanak Jánosnak, mint húsz évre szóló szövetséget. A szövetség értelmében hajlandók Jánost a török vagy „más valaki“ ellen legalább négyezer lovasal, tízezer gyalogossal és a megfelelő tüzérséggel segíteni; a sereg költségei azonban Jánost terhelnék. Ezzel szemben Jánosnak köteleznie kellene magát, hogy ha a bajor hercegeknek lesz segítségre szükségük, akkor a magyar király állít négyezer fegyveres lovast s eltartásukról is ő gondoskodik. Az ajánlat szerint a hercegek a szövetség biztosította támogatást nem vennék igénybe a pápa, a császár, a cseh király, a bajorországi többi fejedelem, a sváb szövetség tagjai ellen, viszont kötelezik magukat, hogy a cseh királynak, „noha az nekik közeli rokonuk és barátjuk“, nem adnak a magyar király ellen segítséget s többi fejedelmi rokonaiknál és a birodalom egyéb rendeinél is azon lesznek, hogy azok se ajánljanak fel segítséget a magyar király ellen.⁷ Amiből nem egészen világos, vajjon János a szövet-

ségi szerződés alapján a cseh király ellen egyáltalán számíthatott volna-e aktív támogatásra.

A bajorok arra biztatták a királyt, küldjön a Regensburgba hirdetett birodalmi gyűlésre követeket, ők ott majd a kezére járnak ezeknek, a felajánlott szövetségi szerződést pedig két hónapon belül fogadja el.

A birodalmi gyűlés befejezése után a hercegek még értesítették Jánost, hogy a rendek nem fogják a cseh királyt ellene segíteni. Ha egyesek mégis megtennék, ez a segítség jelentéktelen lesz. Azt is megüzenték, hogy értesüléseik szerint Ferdinand július 1-én készül János ellen indulni, „de hiszen meg lehet őt előzni s a háborút az ő országaiba vinni“⁸ — hangzik a sunyi bátorítás.

Alig néhány nappal e bizalmas útbaigazítás után, amikor Ferdinand számonkérte a bajor hercegektől Jánossal váltott üzeneteiket s figyelmeztette őket, hogy ennek reájok nézve veszedelmes következményei lehetnek, a nagyhangú tervekölcsölnak egyszerre csúfos vége lett. A hercegek egyszerre megtagadták Jánost és letagadták, hogy az erdélyi vajdának, „aki magát most Magyarország királyának írja“, Ferdinand vagy hitvese igényeinek megrövidítésében bármiképp is segítségére akartak volna lenni.

Igy ért véget az a rövidlélegzetű intrika, amelynek szálait nyilván Vilmos herceg kancellárja, Leonard von Eck doktor szövögette, akit Szalay László a korszak egyik leg-ravaszabb államférfiának nevez.⁹

A követek fáradozása ilyen módon vajmi kevés eredménnyel járt, de legalább megvolt az a haszna, hogy tisztázta: mire számíthat, helyesebben mire nem számíthat külföldről a király az országot fenyegető veszélyekkel szemben, — ami minden diplomácia legelső feladata.

Pedig ezekkel a fenyegető veszélyekkel komolyan szembe kellett nézni.

Az egyik oldalon a múlt évben váratlanul kivonult, de továbbra is bizonytalan szándékú török ellenség; a másik oldalon az ausztriai főherceg formálisan bejelentett, a pozsonyi „választással“ megerősített igénye a magyar koronára, amelynek érvényesítését előreláthatóan előbb-utóbb fegyverrel is megkísérli.

A tények világában közömbös, hogy Ferdinánd jogaira hivatkozva, királyként akart bejönni az országba s hogy néhány híve is biztatta erre, vélhetőleg nemcsak a maguk, de az ország érdekében. János és kormányzatának szempontjából, amely akkor még a rendek túlnyomó többségére támaszkodott, a Ferdinánd részéről felhozott jogcímek és jószándékok mitsem változtattak azon, hogy az ausztriai főherceg valójában mégis csak ellenségként állt velük, illetőleg azzal a Magyarországgal szemben, amelyet a birtokon belül lévő János és hívei képviseltek. Főleg minthogy szándékait végül tényleg egyedül fegyveres erővel tudta, úgy ahogyan, érvényesíteni.

Az ország tehát két ellenség közé került és a külföldi tapogatózások azt mutatták, hogy a király egyikkel szemben sem tud segítséget találni.

Itáliában még teljes erővel folyt a küzdelem a császár és a szent szövetség között. Az igazi erők még nem vonultak fel. Aki békében volt s békéjét meg is akarta őrizni, érthetően óvakodott attól, hogy a magyar ügy a viaskodásba őt is besodorja.

Minden ország annyit ér, amennyi erőt és egységet jelent. Ehhez képest használják fel eszközként vagy várnak tőle aktív támogatást mások, a *do ut des* alapján, a maguk politikai céljainak érdekében. A gyengék és elesettek nem számítanak. Javaikat elveszik vagy megosztóznak rajta. Más eshetőség nincs. A világ nem szamaritánus intézmény.

A mohácsi vész utáni Magyarországon egyesek szabad prédát láttak, amit ki lehet sajátítani. Mások felhasz-

nálható eszközt kerestek benne. Wolsey, a korszak egyik legvilágosabb elméje megírta urának: VIII. Henriknek keretelés nélkül: „Ha felséged és a császár között háborúra kerül a sor, akkor a magyar király nagy célokra szolgálhat.“¹⁰ Ugyanígy gondolkozott a francia király.

Eck doktor, a bajor kancellár, a maga ravasz cselszövéseivel megcsúfolta. A lengyel király fanyar kedvetlenséggel nézte: hogyan tarthatná magát távol az únt rokon bajaitól.

2.

Az ausztriai főherceg egyelőre még nem mutatott harcias szándékokat. A realitások embere volt. Tudta, hogy egy esendő országot milyen eszközökkel lehet legkönnyebben megszerezni.

Amíg János követei a külföldet járták, az ő megbízottai az ország hatalmasait látogatták; ezek között osztogattak és ígérgettek. A külföldön elrágalmazta a „hűtlen, pártütő erdélyi vajdát“, aki a „törökhöz pártolt“, de szemtől-szembe dehogy is akarta elvadítani, — aminek mesteri bizonyítéka az 1526. december 17-én Bánffi Jánoséknak átadott válasz.

A jó szerzők optimizmusával annyira bízott a maga igazában, hogy nem akart semmit sem elsietni. Habsburg volt, óvatos, meggondolt, körültekintő.

A lengyel király is ezt tanácsolta neki. „A magyar hívek számát kell szaporítani. Az urakat gyöngédséggel vonja magához, hogy inkább szeretetből, mint félelemből fogadják királyuknak.“¹¹ Ebben még támogatást is ígért Ferdinándnak Jánossal szemben, akit nyilván kissé lenézett.

Az idő cselekvést kívánt, mert János katonái mozgolódni kezdtek s úgy látszott, támadással akarnak védekezni a főherceg igényei ellen.

Ferdinánd nem is maradt tétlen. Megértette, hogy békülékenységet kell mutatnia és egyidejűleg meg kell fosztania Jánost a támadás lehetőségétől. Tudta, hogy Jánosnak rendszeres hadjáratra nincsen elég katonája. Csak a „fekete ember“-nek engedelmeskedő rác hadak, no meg a török támogatás adhatnak erőt neki.

Jánosban tehát táplálni kellett a hitet, hogy méltányos, sőt előnyös megegyezésre nyílik lehetőség s ugyanakkor el kellett vágni kapcsolatait a rác vezér s — ha lehet — a török felé.

Mialatt a magyar urak megdolgozása és megvásárlása teljes erővel folyt tovább, az ausztriai diplomácia tagadhatatlan ügyességgel fogott hozzá a háromágú tervhez.

A főherceg Harrach Leonard ausztriai kancellárt Trencsénbe küldte Werbőczyhez. Azt kellett elhíttetnie, hogy János, ha nőül veszi II. Lajos özvegyét, Máriát, megtartja az országot, csak Morvaországról, Sziléziáról és Lauitzról kellene lemondania. Ferdinánd csak a trónutódlás jogát tartaná fenn magának és utódainak, ha János fiúörökös nélkül hal meg.

Nemcsak Werbőczynek, de Jánosnak is tetszett a kecsesgető ajánlat, amely — most már lengyel közvetítéssel — ahhoz a megállapodáshoz vezetett, hogy a két fél megbízottai a lengyel király kancellárjának elnöklete alatt június 1-én Olmützben tárgyalásra ülnek össze.

Körülbelül ugyanakkor, amikor Harrach Werbőczyvel értekezett, a főherceg egy másik megbízottja: Hoberdanác János, Ivánt, a fekete embert látogatta meg s ajándékokkal és ígéretekkel rávette arra, hogy Ferdinánd mellé álljon.

Most már nem kellett félni attól, hogy Jánosnak segítenek a délvidéki rác hadak, akikkel együtt a naszádosok nagyrésze is átpártolt. János elvesztette az ország haderejének egyik legértékesebb elemét, még mielőtt kardját kihúzta volna.

Ferdinánd nem riadt vissza a harmadik lépéstől sem. Nem volt sem kényes, sem szégyenlős. Megtette azt, amivel Zápolyát Bécsben kezdettől fogva és állandóan gyanúsították s amitől ott tulajdonképpen legjobban féltek. Érintkezést keresett a törökkel már csak azért is, hogy — ha lehet — Jánost megelőzze vagy esetleg már kiépített összeköttetéseit keresztezze.

Az eljárás céltudatosságára vall, hogy mind a három lépés körülbelül egyidőben történt.

Szalay László munkájából tudjuk,¹² hogy Ferdinánd még 1527. elején megbízta Radosics Balázst, „keresné meg a végszendrői pasát jó szomszédság tartása iránt s ígérjen, adjon neki hatezer aranyat, ha ezáltal őt a netalán vele jó lábon álló erdélyi vajdától elvonhatja s az ő — Ferdinánd jogainak megismerésére bírhatja“.

Lehet, hogy erre céloz Mária özvegy királyné, amikor Ferdinándhoz intézett levelében kételkedik abban, hogy a nándorfehérvári bég 5000 forintért az ő pártjukra álljon.

1527. február 14-én kelt az az utasítás, amelynek értelmében az udvar egyik ágensének el kellett volna járnia Bali bég nándorfehérvári és Huszref boszniai szandzsáknál is, hogy kieszközölje támogatásukat a szultánnál. Az utasítás úgy szólt, hogy a bégek olyan értelemben járjanak közbe a szultánnál, hogy ne segítse Jánost, „akinek semmi joga nincsen Magyarországhoz, ellenben tőrje ott Ferdinándot és tartományaiiba ne törjön be“.¹³

A megbízott valószínűleg eleget tett feladatának, ha nem is Bali bégnél, aki közben meghalt, hanem utódjánál, Mehemetnél, mert az ehhez szóló, Ferdinánd sajátkező aláírásával ellátott megbízólevél utóbb János híveinek kezébe került.

A főherceg azonban nemcsak a határszéli bégek támogatását akarta megszerezni, de magához a szultánhoz is közvetlen összeköttetést keresett.

Valószínűleg ugyancsak 1527. februárjában egy Nicholo nevű emberét (Török Pál szerint nem lehetett Jurisics Miklós) küldte el Konstantinápolyba, hogy hozzon onnan menlevelet egy külön megbízatásban eljáró követség részére. Nicholo megszerezte azt, amit vártak tőle. Küldetésének eredménye az a szultán parancsára 1527. április 15-én kiállított levél, amely arról értesíti Ferdinánd főherceget, „német birodalmi kormányzót, a nagy spanyol király alkirályát“, hogy „igaz barátság eszközlésére és minden más ügyben járóknak-kelőknek mindig nyitvák a szultán császári udvarának kapui“,¹⁴ s hogy ez az írás egyben menlevélként szolgál az útnak indítandó követ részére.¹⁵

Ha a dolognak egyelőre nem is lett folytatása — bár erre minden előkészület megtörtént — az érintkezés felvétele a törökkel azt bizonyítja, hogy Ferdinándot nem a törökveszedelem izgatta s esze ágában sem volt haddal menni a törökre. Magyarországot akarta Jánostól megszerezni s ebben a vállalkozásban előbb biztosítani akarta magát a török felől.

Ebben is, mint majd a továbbiak irányításában, Ferdinánd tervei eltértek a császár szándékaitól. Amikor a főherceg 1526. szeptemberében kétségbeesett hangon segítségért könyörgött az örökös tartományokat fenyegető török veszedelem ellen, Károly 1526. november 29-én Granadából kelt válaszában¹⁶ csak azt ígérte meg neki, hogy „meg fogja tenni a kereszténység javára azt, amivel tartozik s erre fordítja minden erejét, nem kímélve semmit, ami tőle függ“. Ami alatt kétségtelenül azt értette, hogy a védekezésben segíti meg a törökkel szemben s nem arra biztatta, hogy a törökkel alkut keresve, Magyarországot szerezze meg. Külön a lelkére kötötte, hogy „a törökkel csak a végső szükségben béküljön“ s arra is figyelmeztette, hogy addig „ne kockáztasson összeütközést, amíg a nagy császári segély meg nem érkezik“. Károly lelkes, bátorító válasza

tehát csak a török veszedelemre vonatkozott és nem másra. Az ausztriai főherceg azonban realista volt.

Június 1-én Olmützben Sziedlowiczky Kristóf lengyel kancellár elnöklete alatt megkezdődtek a tárgyalások János és Ferdinánd megbízottai között. Mindjárt az első napon kiderült, hogy Harrach Trencsénben előadott ajánlatával Jánost és híveit egyszerűen félrevezették. A főherceg most már hallani sem akart olyan megállapodásról, ami bármit is János kezén hagyott volna. Jogtudósai azt bizonygatták, hogy János királlyá választása hét okból is semmis. Ferdinánd a törvényes király. János tehát mondjon le a bitortlott hatalomról, fizessen kárpótlást, számoljon be az ország jövedelmeiről és különösen arról, amit a Mária királyné hitbérehez tartozó jószágok hoztak. Mindezek ellenében számíthat Ferdinánd kegyére és bocsánatára ő is és az ország is, amelyet akkor a császár hajlandó oltalmába venni.

Csodálatos, hogy a „békéltető tárgyalások“ ez álláspont ismertetése után nem szakadtak meg rögtön. János emberei persze a mellett érveltek, hogy Ferdinándnak nincsen semmi joga a koronára. Megválasztása törvénytelen, de nem is lehetne király, mert idegen és nem magyar, amit az 1505. évi törvény kötelező feltételként ír elő.

Ezen még tizenöt napig elvitatkoztak s a két álláspont végül is csak annyiban közeledett egymáshoz, hogy Ferdinánd hajlandó lett volna Jánost a török foglalás alatt lévő Bosznia királyának elismerni, adott volna kárpótlásul negyvenezer forintot s biztosította volna magánjavit, ha lemond az országról és a koronáról; János viszont ugyanazért Morvaországot és Sziléziát ajánlotta, ami mindenestre nobilisabb ajánlat volt, mert olyant kínált, ami fölött még rendelkezni lehetett.

Mindaz, amit Ferdinánd fokozatosan előkészített, nem a császár szellemében és tanácsa szerint történt.

Hogy a császár a magyar kérdésben milyen mérsékelten és óvatosan gondolkozott, arra jellemző 1527. március 6-án kelt levele.¹⁷ „Sok jó dolgot“ — írta — „békés eszközökkel lehet legjobban elérni. Jobb várakozni, mint a szerencse kerekeire bízunk magunkat... Legjobb volna kiegészíteni a vajdával, csak a korona maradjon meg Önnél. Ezzel nagy költségeket és veszélyeket lehetne kikerülni, de még ennél is többet, meg lehetne hiúsítani a vajda cselzővéseit, aki a törökhöz csatlakozhat s adófizetés ellenében segítséget kaphatna tőle először is az örökös tartományok megrontására.“ (Jellemző, hogy a császár itt is először az örökös tartományok védelmére gondolt.)

Április 26-án kelt levelében¹⁸ újra arra figyelmeztette: „ne kockáztasson Ön háborút. Béküljön ki a vajdával, bármibe is kerül. Csak a korona maradjon Önnél. Remélem, hogy béke lesz a kereszténységben, akkor segíthetek“.

Mikor Ferdinánd ezt a levelet kézhez vette, már végleg elhatározta, hogy szakít a békés politikával. Láttuk, hogy a bajor hercegek már május 18-án figyelmeztették Jánost, hogy a főherceg július 1-én fegyverrel fogja megtámadni. Ez az elhatározás tehát már régebben készülődhetett.

Ferdinánd valószínűleg nem is annyira a türelmét vesztette el, hanem elkezdett a maga feje szerint gondolkodni, mert úgy látta, hogy a siker biztosításához szükséges eszközök most már a kezében vannak.

Valóban: helyzete Csehországban végleg megszilárdult s bizonyosan tájékozva volt arról, hogy Magyarországon a hangulat mennyire János ellen fordult.

Azok a hírek is befolyásolhatták elhatározását, hogy május 6-án Rómát a császári zsoldosok elfoglalták és kirabolták, hogy június 7-én az Egyház feje megadta magát, az Angyalvárat spanyol katonák szállták meg s Parma,

Piacenza, Modena s az Egyházi Állam más városai is a császáriak kezére kerültek.

A főherceg valószínűleg azt hitte, hogy az itáliai háború most már eldőlt a császár javára. Nem érdemes többé óvatosnak lenni. Annál is kevésbé, mert bátyjától nemrég (márciusban) nagyobb pénzbeli támogatást kapott,¹⁹ — igaz, hogy nem Magyarország, hanem a török ellen. Gondolta, ha szükség lenne rá, most majd megjönne a fegyveres segítség is.

De a császár aggodalmaskodása sem volt alap nélküli való. Ő tudta, hogy a francia erők még nem vonultak fel Itáliában. Lautrec seregei még csak készülődtek s Ferenc még nem játszotta el Andrea Doria, a génuai tengerész condottieri értékes barátságát.

A fejlemények ugyan Ferdinándnak adtak igazat, legálább ami az itáliai háború végső eredményét illeti s talán ennek az ösztönös megérzése bátorította fel arra, hogy császári bátyja tanácsával szemben János ellen tényleg megindítsa a támadást.

Az előkészületek még annyi időt vettek igénybe, hogy Kazimir brandenburgi örgróf vezetése alatt seregei csak július 8-án indultak meg.

A helyzeten az már mit sem változtatott, hogy közvetlenül a támadás megindulása előtt, július 2-án, Sarlós Boldogasszony napján, Budán Werbőczy ünnepélyesen kihirdette, hogy János csatlakozott a pápa, a francia és az angol király s Velence szövetségéhez, az úgynevezett cognaci ligához. Alig egy évvel Mohács után az ország megint háború elé nézett.

3.

Aki a magára vállalt ügyet nem szolgálja hittel, odaadással és teljes erejével, az ne csodálkozzék azon, ha táborában bizonytalanság támad s elhagyják hívei.

Így járt Zápolya János. Hosszú hónapokat tétlenül elfecsérelt. Ahelyett, hogy körülnézett volna az országban, összeszedte volna a megfoghatót, erőt és tartalmat adott volna belőle a maga királyságának s lábra állította volna az állami szervezetet, ehelyett a jó szerencsét várta, békülni és egyezkedni akart s semmi jelét sem adta annak, hogy a maga ügyéért, amely egyben az egész ország ügye volt, kész minden erejét latba vetni.

Gyors cselekvéssel mindjárt megkoronáztatása után biztosíthatta volna helyzetét s vele az ország békéjét, ha rajtaüt a pozsonyi pártoskodókon s erélyesen rendet teremt. Akkor — s még ezután is jó ideig — néhány főúr kivételével valóban neki hódolt az egész ország. Benne lárták a jövő reményességét, a „szittyá mozgalom“ céljainak beteljesülését, amelynek hívei már a század eleje óta azt hirdették, hogy Magyarországon magyar legyen az úr. Ott voltak a keze ügyében a rendcsinálás eszközei is. Az országban rendelkezésre álló haderő kész volt neki engedelmessé válni s lelkesedéssel követte volna. Frangepán Kristóf, a kitűnő hadvezér éppen úgy, mint a naszádosok főkapitánya és a rác seregek vezére sürgették is a fegyveres cselekvést, akkor, amikor Ferdinándnak még nem volt sem pénze, sem katonája.

„Ne várjuk, hogy ő jöjjön ránk, sőt inkább minden erővel azon igyekezzünk, hogy neki magának kelljen félni, országait védelmezni, nem pedig mások ellen háborút indítani. Ez által — úgy vélem — elérnők, hogy nemhogy ellenednek lenne kedve neked ártani, hanem inkább békét kérő követeket küldene hozzád.“ Így érvelt Frangepán Kristóf.²⁰

A régóta titkon táplált kívánság váratlanul könnyű teljesülése azonban, úgy látszik, elernyesztette a különben sem tevékeny Zápolya minden erejét.

Egész figyelme arra fordult, hogyan lehetne a külföld elismerését és támogatását kieszközölni. A magas polcra feljutott szerencsefi ismert tulajdonsága ez, akinek az idegenek véleménye fontosabb, mint saját hívei hűsége és támogatása.

Az élénk diplomáciai tevékenység, az ország belső tényezői felé erőtlenség, gyámoltalan és habozó politikát tart. Hogy egy talán parlagi hasonlattal éljünk: Ferdinánd támadásának idejéig, János egész kormányzata a növényélet egy ismert jelenségére emlékeztet. A rosszul eltett gumó a félhomályban idő előtt csírázni kezd. A hosszú, de annál gyengébb, életképtelen és mérgező csíraszálak kinyúlnak, kapaszkodnak a fény felé s velük a gumó kiadja minden erejét. A beteges heliotropizmus tünete ez, amelynek a politikai életben is megvan a mása.

Az egészséges élet gyökeret ver a földbe, szálaival megkapaszkodik, összeköti a talaj laza elemeit, erőt ad nekik s általuk maga is támaszt és indítást kap arra a küzdelemre, amely minden létező sorsa.

János tétlenül tűrte, hogy a bécsi ügyeskedés egyenként halássza el mellőle azokat, akiknek az országban hatalmuk, pénzük és tekintélyük volt.

A várakozás és bizonytalanság időt ad a gyávának és a jellemtelenségnek, hogy gondolkozzék. Gyenge jelleműekben pedig ebben a században nem volt hiány. Hanyatló korszakokban mindig a gerincek puhulnak meg legelőbb. Az őszí legyek a legszemtelenebbek.

Ha voltak is a rangot és méltóságot viselők között olyanok, akik az ország érdekét nézték, sajnos, nagyobb volt a száma azoknak, akiknek az aggodalma elsősorban annak szólt: ki-ki hol tudja jobban biztosítani a maga érdekét ebben a változó és bizonytalan világban. Élni, ameddig lehet és pedig minél jobban!

Még Thurzó Elek is, akit pedig roppant vagyonának minden érdeke Ferdinándhoz kötött, amikor türelmetlenül az iránt érdeklődött, indul-e már a hadjárat János ellen, cinikus őszinteséggel megmondta, hogy azért kér választ, mert neki és barátainak tudniok kell, milyen szélhez alkalmazzák vitorláikat.²¹

Ferdinánd szele hány vitorlát fordított egyszerre Bécs felé!

A brandenburgi őrgróf vezetése alatt álló sereg úgyszólván minden nehézség nélkül sétált be az országba. Maga Ferdinánd július 31-én lépte át a határt. Seregének alig kellett használnia a fegyvert: Győr, Komárom, Tata, Esztergom, Visegrád alsó vára egyenként került birtokába s augusztus 20-án már bevonulhatott Buda várába, amely ellenállás nélkül adta meg magát.

János háromezer fegyveressel — ez volt a maradéka annak a haderőnek, amelyet a velencei követ még június 20-án a „legszebb hadseregnek“ nevezett — már augusztus 12-én átköltözött a pesti partra. Majd a Salm gróf vezetése alá került ausztriai seregek nyomására lassan hátrált Tokaj felé. Sajóladnál lejátszódott kisebb csatározások után Tokajnál sem tudott megállni. Serege itt kapta az első komoly vereséget Salmtól, úgyhogy egész tüzérségét és felszerelését prédául hagyva a Tisza túlsó partjára menekült, ahonnan Váradra, majd Erdélybe vonult vissza.

A tokaji győzelem (1527. szeptember 27.) után azonban mintha Ferdinánd ereje is kifulladt volna. Salm német zsoldosaival visszament Budára.

A hadi vállalkozás sikerét Ferdinánd sietett politikailag is értékesíteni. Az eredetileg már szeptember 8-ra tervezett s október 6-án tényleg összeült országgyűlés megerősítette Ferdinánd királlyá választását. János ifjúkori barátja, Perényi Péter koronaőr, Székesfehérvárra hozta a koronát, ahol november 3-án ugyanaz a Podmaniczky Ist-

ván tette Ferdinánd fejére, aki alig egy évvel előbb Jánost koronázta.

Most már csakugyan két királya volt az országnak, de boldogtalan népének sorsa ezzel még nehezebbé vált.

A háború drága vállalkozás. A zsoldosok fizetésére megint nem volt pénz. Fegyelmük meglazult, számuk rohamosan fogyott. „Csaknem egész seregemet el kellett bocsátanom, pedig szívesen együtt tartottam volna“²² — panasolja Ferdinánd 1527. november 23-án a császárnak.

A rendszeres hadjárat Tokajnál véget ért, de az egész országban elkezdődött az, aminek anarchia a neve. Mindenki harca mindenki ellen. A bosszú, az üldözés és kapzsiság járta haláltáncát a szerencsétlen ország felett, ahol már senki sem tudta, ki kinek az ellensége.

Itália felett is ismét beborult az ég. 1527 augusztusában Lautrec a francia sereggel megjelent Felső-Olaszországban és egyesült Milánó és Velence csapataival. Ferrara és Firenze újból csatlakozott a szövetségeseihez. Augusztus végén Andrea Doria Génúát is visszatéríti a francia király hűségére. Mindez elvette Ferdinánd kedvét, de lehetőségeit is attól, hogy Magyarországon nagyobb erővel lépjen fel.

Közben Jánosnak sikerült összeszednie valami tizenöt-ezer embert s ezekkel legelőbb is Kassát akarta visszavenni. Ferdinánd felvidéki hadainak vezére, Katzianer, azonban Szinánál elébe ment és 1528. március 8-án ezúttal is János maradt a vesztes.

Veresége egyelőre arra kényszerítette, hogy elhagyja az ország területét. Lengyelországba, Tarnovba ment, de onnan is folytatta tovább megmaradt híveinek szervezését s azt a diplomáciai munkát, amely most már meghatározott célok felé haladt.

A szinai győzelem után Ferdinánd is távozott az országból. A Budán visszahagyott helytartóságnak és királyi kamarának sem tekintélye, sem pénze nem volt, egyiktől

sem lehetett várni, hogy az országot Ferdinánd mellé szelidíti. A király már 1527. november 23-án az „állhatatlan magyarokra“ panaszkodik császári bátyjának és azzal menetetözik, hogy miattuk nem mehet Itáliába.²³

Az ország ott maradt feldúltan a pártharcok marcangoló dühében. A két király között egyik sem tudott döntő hatalomhoz jutni. Egyelőre kétségtelenül Ferdinánd volt felül, de az ő birtokállománya is folyton változott s ezt területileg is nehéz lett volna a Jánossal tartó részekről elhatárolni.

Az államhatalom minden szervezete felbomlott s megszűnt az állam összefüggő területi egysége. Maga az ország valami széteső, porhanyós anyaggá vált, amely egymással ellenséges elemekre töredezett aszerint, hogy az egyes helyeken melyik király hívei gyakoroltak hatalmat. Most már nem is a két király, hanem híveik dulakodtak egymással. S hogy az ördögtánc még cifrább legyen, időnként a „hívek“ pártállása is változott, ma János, holnap Ferdinánd nevében dúlták fel egymás birtokát a szomszédok, Ferdinánd fizetetlen zsoldosai pedig ezt is, azt is kifosztották.

Sokszor megtörténik, hogy halállal a szívében tovább fut a sebesült. Így rohant a magyarság pártharcok örvényei, idegen hódítások szakadécai fölött, amíg a két király kezén végül is összetört az ország.

Mindabban, ami történt, van egy soha eléggé meg nem szívélhető tanulság.

Hiába volt a trencsényi becsapás; hiába a lélekvásárlás és vesztegetés; hiába a megalázkodás a rác rablóvezér s a határszéli török bégek előtt; hiába kopogtatott Ferdinánd elsőnek a portán — ha ereje nem ért tovább, csak Dévénytől Tokaj-Szináig s ott elpuffant és kimerült.

Ferdinánd fellépését csak az igazolta volna, ha elég ereje van ahhoz, hogy az egész országra szilárdan rátegye

a kezét; ha megszállja a déli végeket s a megszervezett országgal a háta mögött szembe tud nézni a törökkel.

Ilyen erő nélkül minden csak üres mesterkedés, hiába-való erőlködés volt. Veszedelmes szemfényvesztés, ami annak a szemét is megvakítja, aki csinálja.

Az ügyeskedésnek csak akkor van értelme és haszna, ha valóságos erő útját egyengeti, leplezi, ha kell. De aki erőt csellel vagy éppen álnoksággal akar pótolni, saját és mindazok vesztére teszi, akik sorsukat reá bízták.

Kontár az, aki olyan tervekkel játszik, olyan célokra feccsérli a maga és a közösség erejét, amelyek megvalósítására elégtelen eszközök vagy más előtte is ismert okok miatt nincsen módja.

Célok, eszközök és lehetőségek minél tökéletesebb összehangolása az, amit politikának nevezünk. És ahol ezek az elemek diszharmóniában vannak, az nem más, mint meg gondolatlan vagy vakmerő kaland.

„Ne kockáztasson Ön háborút. Béküljön ki a vajdával, bármibe is kerül“ — írta Károly az engedetlen fivérnek. Azt is megírta neki, hogy ha idő előtt mozgolódní kezd, elkerülhetetlenül Szulejmán karjaiba kergeti Jánost s ezzel kinyitja a kapukat a török előtt.²⁴

A császár jól látta, ami bekövetkezett, amit mohó türelmetlenség, meg gondolatlan kapzsiság, elbizakodott ravaszkodás könnyelműen felidézett.

4.

A tokaji csatavesztés előtt, amikor Salm csapatai még nem érték el János visszavonuló seregét, közel egy hónapig Borsodban időzött a király.

Itt hivatta maga elé a sajlóádi Pálos-kolostor perjelét, aki Fráter Györgynek nevezte magát.

Lehet, a király tudta, hogy a barát valamikor az ő anyja vajdahunyadi udvarában szolgált. Talán ismerte is vagy emlékezett reá. Lehet, csak a környékbeli urak figyelmeztették a királyt erre a tisztafejű, hallgató, erőskezű emberre, aki már két Pálos-kolostor gazdaságát hozta rendbe.

Így kerültek egymással szemtől-szembe Zápolya János — akit az események vak egymásutánja sodort és emelt a legfőbb méltóságba, de aki ott saját erejéből megkapaszkodni sem tudott — és a barát, aki ettől a találkozástól kezdve közel huszonöt éven át mindjobban a maga esze és ereje szerint s a maga felelősségére fogja formálni a magyar-ság sorsát.

Azt mondják, a király családi kincseit akarta reábízni. A kincsek őrzését a barát nem vállalta. Ennél sokkal többet, sokkal nehezebbet vett magára. János mellé szegődött, amivel az ország ezer baja és gondja, kibogozhatatlan nehézségek rettenetes terhe, mind az ő vállaira szakadt.

Eddig a kolostor csendjében élt. Most majd viharban kell járnia szakadékok között. S egy negyedszázadon át az ő fehér kámzsája lesz az egyetlen világos folt, amely a magyarságnak utat mutat a csillagtalan éjszakában.

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

I.

Mondottuk, hogy az a diplomácia, amit János egyelőre lengyelországi menedékéből, Tarnoból irányított, már határozott célokat szolgált.

De az elhatározás, amely ezeket a célokat kitűzte, nyilván még a magyarországi visszavonulás és menekülés sok megalázása között, keserves töprengések eredményeként született. A kudarc, az elkeseredés a volt „hívek“ hitvány árulása fölött s a megalázás: kétségbeesett tanácsadók.

De János királynak voltak más tanácsadói is, akik már korábban azt javasolták: kísérelje meg a kibékülést a törökkel.

Akik nem a maguk erejéből és akaratából kerülnek magas méltóságba, rendesen kínos gonddal iparkodnak úgy viselkedni, ahogyan elődeik tették. Az ilyenek az új méltóság súlya alatt úgy érzik, rájuk még sokkal kötelezőbb változatlanul a régi nyomokon járni, mint bárki másra.

János — akiről nem lehet azt mondani, hogy élete más fordulataiban a meggyőződés szilárdságának s a jellem hajlíthatatlanságának valaha is különös jelét adta volna — eleinte nyilván ezért hárította el magától olyan határozottan a török-barátkozás gondolatát.

Tudta, hogy a magyar királyok ide s tova százötven éve állandóan kemény küzdelemben álltak a déli ellenség-